

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ» ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ

Է. Ա. Հաղուկյունյան

**ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ
ՀԻՄՆԱԽՆԴԻՐԸ ԱՆՑՈՒՄԱՅԻՆ
ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ**

ԵՐԵՎԱՆ - 2002

§1. Էլիտար ժողովրդավարություն և սոցիոմշակութային պարտադրանքների շարժառիթները

Քաղաքական համակարգը ֆունկցիոնալ կախվածության սկզբունքով ձևավորված հասարակության քաղաքական կազմակերպման ինստիտուցիոնալ եղանակ է, որի հիմնական խնդիրներից մեկը կայունության ու կարգավորվածության քաղաքական ամենօրյա արտադրության կազմակերպումն է:

Կայունության ու կարգավորվածության ամենօրյա «քաղաքական արտադրության» կազմակերպման կարևոր պայմաններից մեկը ազգի հոգևոր-արժեքային միասնությունն է: Ինչպես ցույց է տալիս անցումային Չայաստանի փորձը, առօրյա կյանքում և ներքաղաքական հարաբերություններում անկայունության ու կոնֆլիկտների պատճառներից մեկը սոցիալական համակարգի արժեքային-հոգևոր ճգնաժամն է: Վերջին մի քանի տարիների ընթացքում էապես փոխվել է հասարակական-քաղաքական հարաբերությունների ու կառուցվածքի իմաստային նշանակությունը, էական տեղաշարժեր են կատարվել մարդկանց արժեքային կողմնորոշումների բնագավառում: Այդ ամենի հետևանքով այն, ինչ նախկինում կարևոր և իմաստային էր, կորցրել է իր գործառական նշանակությունը: Ճգնաժամն արտահայտվում է նաև նրանում, որ սոցիալական կյանքն ընթանում է անորոշության ռեժիմի պայմաններում և հասարակական ու քաղաքական համակարգերը մարդկանց չեն առաջարկում սոցիալիզացիայի հստակ ուղիներ ու միջոցներ: Շրջանառության մեջ են դրվել նոր սոցիոմշակութային արժեքներ, որոնց հոգեբանորեն, բարոյապես ու քաղաքականապես մարդիկ դեռևս չիռվին պատրաստ չեն:

Անցումային հասարակություններին բնորոշ հոգևոր ճգնաժամի էական բնութագրերից մեկն այն է, որ անցյալի, որպես սոցիալական վարքի կարևորագույն դետերմինանտի, նկատմամբ ձևավորվում է ռևանշի զգացողություն և այդ հիմքի վրա մշակվում է անցյալը հիմնովին մերժող ու արժեզրկող մեղադրական հատուկ գաղափարախոսություն: Ի հավելումն այդ ամենի, շրջանառության մեջ են դրվում սոցիոմշակութային նոր արժեքներ, որոնց օգնությամբ սոցիալ-քաղաքական ընտրամին փորձում է

նվաճել քաղաքական դաշտը: Այս առնչությամբ քաղաքական համակարգի առջև ծառանում են լրացուցիչ խնդիրներ՝ կապված իր սոցիոմշակութային լեզվիտիմության պրոբլեմի հետ: Բանն այն է, որ, ստանձնելով հոգևոր իշխանության գործառույթ, քաղաքական համակարգը, դրանով իսկ, իր վրա է վերցնում երկու փոխալայմանավորված պարտավորություններ:

առաջին՝ ազգային կյանքի քաղաքական կազմակերպման ընթացքում հաշվի առնել ազգային կեցության և ինքնության սոցիոմշակութային արժեքները, ինչպես նաև ներազգային կյանքի ոչ քաղաքական կանոնակարգման պատմական փորձը,

երկրորդ՝ արդի քաղաքակրթության ռացիոնալ պահանջները (ժողովրդավարություն, ազատականություն, մարդու իրավունքներ և այլն) ազգային կեցության առանձնահատկությունների հետ համատեղելու միջոցով նպաստել «արդիականացված» ազգային կերպարի ձևավորմանը:

Քննարկվող հարցի տեսանկյունից հետամբողջատիրական երկրների քաղաքական համակարգերը լուրջ բացթողումներ ունեն և պատասխանատու են ոչ միայն իրենց երկրների սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական կյանքի կայունության ու անվտանգության, այլև սոցիոմշակութայինի համար: Անցումային հասարակություններում պետականության կայացման ու կերտման քաղաքական նախագծերը հիմնականում կառուցված են քաղաքակրթության արտաքին փորձի և դրա մեխանիկական ընդօրինակման սկզբունքով՝ հաշվի չառնելով ներազգային կյանքի կազմակերպման ու կանոնակարգման փորձն ու ավանդույթները:

Համաշխարհային քաղաքակրթության զարգացման արդի միտումների շրջանակներում սոցիոմշակութային գործոնը նոր հնչեղություն է ձեռք բերել: Բանն այն է, որ հետխորհրդային հասարակություններում ձևավորված քաղաքական համակարգերը արևմտյան հասարակության մնամորինակը ստեղծելու նպատակով, որպես կանոն, հիմնական ուշադրությունը կենտրոնացնում են ժողովրդավարության գաղափարախոսության ու ժողովրդավարության ատրիբուտներին համապատասխան հաստատությունների (շուկայական կառույցներ, կուսակցական համակարգ, սահմանադրություն, դատարան և այլն) ստեղծման վրա: Տեղին է նկատել նաև, որ անցումային փուլերում այդ ինստիտուտների ձևավորումը հաճախ ընթանում է ոչ թե սոցիալական արտադրության ու օրինականության շրջա-

նակներում, այլ ազատականության թյուր ըմբռնման՝ թողտվության, անօրինականության, քաղաքական պատասխանատվության բացակայության և այլն: Ինքնին հասկանալի է, որ համակարգային փոխակերպումների հատկապես առաջին փուլում ժողովրդավարության ատրիբուտներին բնորոշ ինստիտուտները խիստ կարևոր դեր են կատարում նախորդ համակարգի գաղափարական ու իրավաքաղաքական հիմքերը խարխլելու և վերացնելու գործում: Ի դեպ, այս հարցերում այսօր Հայաստանի և հետխորհրդային մյուս երկրների քաղաքական համակարգերը առանձնապես լուրջ խնդիրներ չունեն: Հազիվ թե քաղաքական հավակնություններ ունեցող որևէ կուսակցություն գտնվի, որ մերժի շուկայական հարաբերությունների կամ բազմակուսակցական համակարգի ինստիտուտը: Եղած վեճերն ու տարաձայնությունները սկզբունքային չեն և ընդամենը առնչվում են կառավարման նախագահական կամ պառլամենտական համակարգերի առավելությունների և պետության սոցիալական ֆունկցիաների հարցերին: Բայց կարծել, թե ժողովրդավարության ու շուկայական հարաբերությունների օրենսդրական փաստումը արդեն ամեն ինչ որոշում և լուծում է, միանություն է:

Վերակառուցվող հասարակությունների փորձը ցույց է տալիս, որ ոչ ժողովրդավարության գաղափարը, ոչ էլ ժողովրդավարության ինստիտուտներն ինքնին, առանց համապատասխան էքոմոշակության միջավայրի ոչ միայն ցանկալի արդյունք չեն տալիս, այլև հարուցում են նոր պրոբլեմներ ու դժվարություններ և, որպես կանոն, արժեզրկվում: Այդ տեսակետից անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգերը և նրանց միջուկը կազմող իշխանությունները իրենց իսկ կայացման և ազգային ու պետական անվտանգության հիմնախնդիրները արդյունավետ լուծելու համար կանգնած են իրենց գործունեության ուղղվածության, ծրագրերի ու խնդիրների բովանդակության վերանայման պրոբլեմի առջև: Հարկ է նկատել, որ մեզանում ևս ժողովրդավարությունը մինչև վերջերս ընկալվել է որպես արժեք և գրեթե նույնացվել ազատականության և գիտատեխնիկական քաղաքակրթության հետ: Պատահական չէ, որ հետխորհրդային հասարակությունների քաղաքական համակարգերը, որպես կանոն, լուսանցքային չդառնալու և արևմտյան արդիականության տեսանկյունից իրենց գոյության լեգիտիմությունը փաստելու մտահոգությամբ՝ միշտ հավաստում են ժողովրդավարական արժեքներին իրենց

հավատարմությունը: Բայց ժողովրդավարությունը ոչ միայն վերացական արժեք է, այլև սոցիալական իրականություն, ինչը անցումային հասարակություններում հաճախ դրսևորվում է աղքատության, գործազրկության, իրավազրկության, անօրինականության և նմանատիպ այլ բացասական երևույթների տեսքով: Անշուշտ, կարելի է բազմաթիվ առարկայական ու ենթակայական պատճառներ բերել և ապացուցել, որ դրանք անցումային շրջանին բնորոշ ժամանակավոր երևույթներ են և կապ չունեն ժողովրդավարության հետ: Բայց դա կլինի արդարացում և ոչ թե բացատրություն: Այդ իսկ պատճառով էլ տրամաբանական հարց է առաջանում. ինչու՞ հետխորհրդային ու հետհամայնավարական որոշ երկրներում (Լեհաստան, Յունգարիա, Մերձբալթյան երկրներ) սոցիալ-քաղաքական ու տնտեսական ճգնաժամերը ավելի արագ հաղթահարվեցին, քան մյուսներում: Ինչու՞ Զինաստանում առանց քաղաքական համակարգի փոփոխության ազատականության սկզբունքները ավելի արդյունավետ գործեցին, քան ազատական ժողովրդավարությունը անվերապահորեն ընդունած հետխորհրդային երկրներում: Անկախ արտաքին ու աշխարհաքաղաքական ինչ-ինչ հանգամանքներից, պատճառները երկուսն են.

Առաջին՝ արևելաեվրոպական վերոհիշյալ անցումային հասարակությունները, ունենալով համապատասխան փորձ և ավանդույթներ, արագորեն ձևավորեցին ժողովրդավարական քաղաքական հարաբերությունների հիմքերը՝ սոցիալական կառույցներ (իրենց շահերը գիտակցող սոցիալական խավեր և համապատասխան հասարակական կազմակերպություններ), դրանով իսկ նպաստելով քաղաքացիական հասարակության սոցիոնշալկոթային հիմունքների ձևավորմանը:

Երկրորդ՝ մասնավորապես Զինաստանի փորձը ցույց տվեց, որ ներագալին կյանքի կազմակերպման ժամանակ ցանկացած տիպի քաղաքական համակարգ շուկայական հարաբերությունները կարող է դարձնել տնտեսավարման արդյունավետ եղանակ, եթե հենվում է ուժեղ իշխանության, ազգային ավանդույթների, սոցիալական կառույցների փոխշահավետ համաձայնության ու ազգային ինքնությանը բնորոշ բարոյական կոդեքսի վրա:

Ասվածից հետևում է, որ ժողովրդավարությունը վերացական արժեքից գործող և իր առավելությունները հաստատող արժեք է դառնում միայն այն ժամանակ, երբ տնտեսության ազատականությունը հավասարակշռ-

վում է սոցիոմշակութային կամ էթնոմշակութային վերքաղաքական կարգավորիչներով: Փորձենք հենց այդ տեսանկյունից դիտարկել քաղաքական և հոգևոր իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի իրական վիճակը փոխակերպվող հասարակությունների քաղաքական համակարգերի գործունեության համատեքստում:

Իշխանության տարբեր թևերի տարանջատումը և նրանցից յուրաքանչյուրի անելիքների և խնդիրների հստակեցումը քաղաքական ողջ համակարգի ռացիոնալացման, հակակշիռների իմստիտուտի ստեղծման և հավասարակշռության հաստատման կարևորագույն պայմաններից մեկն է: Բայց քաղաքացիական հասարակություններին բնորոշ համընդհանուր այդ սկզբունքը անցումային հասարակություններում լիովին չի գործում: Ազգային կյանքի քաղաքական կազմակերպման սկզբնական շրջանում ազգային ու պետական համակարգերի գաղափարական ու արժեքային կողմնորոշումների հիմնահարցերը մղվում են առաջին պլան, և քաղաքական համակարգը, որպես ազգային շահերի անվտանգության սուբյեկտ, հաճախ նաև հարկադրված, մասնակցում և միջամտում է հասարակության սոցիոմշակութային նոր կողմնորոշումների ձևավորման գործընթացներին՝ ժամանակավորապես կատարելով նաև հոգևոր իշխանության գործառույթ:

Դասական իմաստով քաղաքական համակարգը պարտավոր է սահմանափակել հասարակական կյանքի վրա անհարկի միջամտությունները, քանի որ մարդիկ իրենց կողմնորոշումների ու պահանջումների մեծ մասը կարող են բավարարել ինքնագործունեության միջոցով՝ օգտվելով քաղաքացիական հասարակության և շուկայական հարաբերությունների ընձեռած հնարավորություններից: Մինչդեռ անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգերը, որպես կանոն, ղեկավարվում են էլիտարիզմին **բնորոշ «սոցիոմշակութային պարտադրանքների»** սկզբունքով, գտնելով, որ արդի քաղաքակրթության զարգացման բարդ ու հակասական գործընթացներում հասարակության «պահպանողական մեծամասնությունը» չի կարող ճիշտ կողմնորոշվել և ճիշտ որոշումներ կայացնել: Այդ տեսակետից հետխորհրդային գրեթե բոլոր քաղաքական համակարգերը և հատկապես նրա միջուկը կազմող քաղաքական իշխանությունները իրենց գործունեության հատկապես առաջին փուլում ղեկավարվում են «համոզմունքի էթիկայի» սկզբունքով և ակամա վերաճում

արևմտյան լիբերալիզմի սոցիոմշակութային ու քաղաքական իմպերատիվների տարածման ու ներդրման գաղափարայնացված ինստիտուտի:

Պետականության կայացման և ազգային անվտանգության տեսանկյունից անցումային հասարակության քաղաքական համակարգի առջև ծառացած հրատապ խնդիրներից մեկը քաղաքական ու սոցիոմշակութային **բարեփոխումների «ամիրաժեշտության» և «նպատակահարմարության»** սահմանների ճշգրտումն է:

Վերափոխումների առաջին փուլում հիմնարար բարեփոխումներն որպես կանոն ընթանում են «ամիրաժեշտության» տրամաբանությամբ: Բարեփոխումները իրագործող քաղաքական ընտրանին իր գործողությունների արմատականությունը պատճառաբանում է «ամիրաժեշտության» հետևյալ հիմնավորումներով. առաջին՝ ժողովրդավարության սկզբունքների ներդրումը կնպաստի խորհրդային համակարգից արագ ձերբազատվելուն և բարեփոխումները կդառնան անշրջելի, երկրորդ՝ կապահովվի արևմուտքի քաղաքական և ֆինանսական աջակցությունը, երրորդ՝ բարեփոխումները քաղաքական ընտրանու համոզմունքների արդյունքն են: Այլ կերպ ասած՝ քաղաքական ու սոցիոմշակութային փոփոխությունները բխում են քաղաքական համակարգի «համոզմունքների էթիկայի» կողմնից: Բայց չմոռանանք, որ «համոզմունքի էթիկայի» սկզբունքներով էին գործում նաև բոլշևիկները՝ ղեկավարվելով նաև կոմունիզմի առասպելի՝ գաղափարական մի ամբողջական ձեռնարկից:

Արմատական բարեփոխումների վերոհիշյալ հիմնավորումները թեև տրամաբանական են, բայց վերաբերում են ոչ թե ժողովրդավարությանը, այլ՝ ազատականությանը: Չինաստանի փորձը ցույց է տալիս, որ ազատականություն ու դրամատիկական հարաբերություններ կարելի է հաստատել նաև առանց ժողովրդավարության և քաղաքացիական հասարակության: Ավելին, Չինաստանի մենատիրական քաղաքական համակարգը յուրահատուկ գարանտ ու զսպաշապիկ է, որպեսզի ազատականությունը չվերաճի անօրինականության և սոցիալական ոչ լեգիտիմ շերտավորման: Այնպես որ ազատականությունը ինքնին ոչ թե ժողովրդավարություն է, այլ ժողովրդավարության հաստատման մախապայման: Ազատականությունը ինքնին համակարգաստեղծ ժողովրդավարական արժեք չէ: Այն այդպիսին կարող է դառնալ կամ **քաղաքացիական** հասարակություն ստեղծելու դեպքում, երբ սոցիալական տարաբնույթ կառույցներն ու

կազմակերպությունները, որոնք նաև քաղաքական պատվերով չեն ստեղծվել և չեն գտնվում քաղաքական ուժերի հսկողության տակ, օրենքի իշխանության պաշտպանվածությամբ կարող են հակազդել ազատականության «վայրի» դրսևորումներին, կամ էլ այն դեպքում, երբ ազատականությունն ու շուկայական տնտեսությունը վերահսկվում են որոշակի գաղափարական ուղղվածություն ունեցող **ուժեղ քաղաքական** իշխանության կողմից: Նկատենք, որ համակարգային բարեփոխումների առաջին փուլում վերոնշյալ նախապայմանները նոր-նոր միայն ձևավորվում են և քաղաքացիական հասարակությանը բնորոշ պաշտպանական մեխանիզմներ չունեցող ժողովրդի մեծամասնությունը, չզգալով ժողովրդավարական նորմերի իրական առավելությունները, ականա դառնում է բարեփոխումների և դրանք իրագործող քաղաքական ուժերի ընդդիմություն: Հաշվի առնելով այդ հանգամանքը, կարելի է ասել, որ բարեփոխումների այս փուլում քաղաքական համակարգերը կանգնած են իրենց նախորդ գործունեությունից ածանցյալ երկընտրանքի առջև: Առաջին՝ եթե քաղաքական համակարգը շարունակելու է **գործել «ազատականություն առանց** ժողովրդավարության» կարգախոսով, ապա ազգային-հանրային քիչ թե շատ տանելի կյանք և հարաբերություններ ապահովելու միակ ելքը ուժեղ քաղաքական իշխանության ստեղծումն է: Հասարակարգի ժողովրդավարական լինելը որոշվում է ոչ միայն հռչակված սկզբունքներով, այլև կոնկրետ մեթոդներով: Իսկ այդ մեթոդները վերոհիշյալ կարգախոսի պայմաններում կարող են և չհամապատասխանել ժողովրդավարության սկզբունքներին, պայմանով, որ քաղաքական համակարգի նպատակը ներազգային համակեցության քիչ թե շատ տանելի և ընդունելի սոցիալական պայմանների ստեղծումն է: Հակառակ դեպքում ազատականությունը և դրամատիկական հարաբերությունների ներկա վիճակը ձեռնտու է միայն քաղաքական և սոցիալական ընտրանուն: Երկրորդ՝ եթե քաղաքական համակարգի հոգևոր իշխանության վերջնական նպատակը ժողովրդավարության սոցիոմշակութային արժեքների գործարկումն է, ապա սոցիալական արդարության մասին ընդհանուր հայտարարություններից պետք է անցնի ժողովրդավարության հաստատման կարևորագույն պայմաններից մեկի՝ քաղաքացիական հասարակության ինստիտուցիոնալ համակարգի ձևավորման աշխատատար և ոչ անմիջական քաղաքական շահ ենթադրող քաղաքական գործունեությանը: Ասել, թե անցումային հա-

սարակություններում քաղաքացիական հասարակության ինստիտուտները ընդհանրապես չեն գործում՝ սխալ կլինի: Պարզապես արմատական ազատականության պայմաններում դրանք լուրջ դերակատարություն չունեն և դրանցով ավելի շատ զբաղվում են արևմտյան համանման կազմակերպությունները, քան քաղաքական համակարգը:

Բայց արդյո՞ք քաղաքացիական հասարակության ինստիտուցիոնալ կառույցների ձևավորման հարցը մտնում է քաղաքական համակարգի ֆունկցիաների մեջ և ի՞նչ առնչություն ունի հոգևոր իշխանության հետ:

Քաղաքացիական հասարակությունը ինքնաբերաբար ստեղծված սոցիալական կառույցներ են, որոնք անջատ են քաղաքական իշխանությունից: Բայց դրանք հանդիսանում են ժողովրդավարության սկզբունքներով ձևավորված քաղաքական համակարգի և նրա առանձին ինստիտուտների հիմքը: Իսկ դա նշանակում է, որ քաղաքական համակարգը, եթե իհարկե նրա նպատակը երկրում ժողովրդավարություն հաստատելն է, չի կարող չմասնակցել իր հիմքերի ձևավորմանը: Բացի այդ, ինքնակառավարման այդ կառույցները կայունության ու կարգավորվածության արտադրության կարևոր օղակներ են: Ի վերջո, դրանք չափից ավելի քաղաքականացված հասարակության քաղաքացիացման միակ և հուսալի մեխանիզմներ են: Մի կարևոր հանգամանք ևս: Քաղաքացիականության հիմքը ոչ թե քաղաքականությունն է, այլ՝ հոգևորն ու սոցիոմշակութայինը և, հետևաբար, հոգևոր իշխանության ֆունկցիաներ ստանձնած քաղաքական համակարգը պարզապես պարտավոր է իր ուշադրության կենտրոնում պահել այդ պրոբլեմը:

Արդյունավետ սոցիալ-քաղաքական համակարգ ստեղծելու և ներպետական ու ներազգային կայունություն ու կարգավորվածություն հաստատելու վերոհիշյալ երկու հնարավոր տարբերակներից որն էլ ընտրվի որպես ազատականության չափավորման միջոց կամ եղանակ, դրական արդյունք կարող է տալ միայն այն դեպքում, եթե այդ քայլերը համապատասխանում են տվյալ էթնոկեցության սոցիոմշակութային առանձնահատկություններին: Նման դեպքերում ազգային կյանքի կանոնակարգման քաղաքական համակարգի ձեռնարկությունները արժանանում են «էթնոմշակութային աջակցության»:

Հասարակության և քաղաքական իշխանության փոխօտարվածության մասին խոսելիս որոշ վերլուծաբաններ առանձնացնում են հասարակու-

թյան ապաքաղաքականացվածության փաստը: Իրականությունն այն է, որ անցումային փուլերում մարդիկ այնքան էլ չեն հավատում քաղաքական իշխանություններին: Բայց չհավատալը և ապաքաղաքականացված լինելը տարբեր բաներ են: Հենց այն փաստը, որ ազատականության պայմաններում «խորհրդային մարդը» քաղաքական համակարգից բարեկեցություն և երջանկություն է ակնկալում, նշանակում է նա **քաղաքական ապրելակերպ է** ուզում: Ապրելակերպ, ուր մարդու ազատությունն ընկալվում է որպես քաղաքական համակարգին ենթարկվելու «սրբազան իրավունք»: Խորհրդային տարիներին ձևավորված «պետական քաղաքացին» այսօր զրկվել է այդ իրավունքից և արհամարհված է զգում: Նախորդ քաղաքականացված ապրելակերպի համակարգում քաղաքացին ինստիտուցիոնալ զանազան ենթահամակարգերի միջոցով պետության հասարակական ու քաղաքական կյանքին **մասնակցելու պերմանենտ «իրավեր» էր** ստանում: Ստեղծվել էր այսպես կոչված մասնակցության ժողովրդավարության թվացյալ համակարգ, ուր «ենթարկվելու իրավունքը» փոխհատուցվում էր «մասնակցելու իրավունքով»: Բացի այդ, խորհրդային համակարգը ստեղծել էր արդարության սոցիալական ուտոպիա: Այդ ուտոպիան մարդկանց պահպանողական մեծամասնության համար «լեզգիտիմ» նշանակություն ուներ, քանի որ առնվազն հոգեբանորեն բավարարված էր, որ նախաձեռնության, ձեռներեցության և ինքնահաստատման այլ մղումները արգելող քաղաքական համակարգը հաստատել էր «պարտադրված հավասարության ապրելակերպ»:

Պարտադրված այդ ապրելակերպին մարդկանց մի զգալի մասը ենթարկվում էր, և այն համարում մարդկանց սոցիալական վարքը կանխատեսելի և հուսալի դարձնող սոցիոմշակութային ընդունելի համակարգ: Փաստորեն ստեղծվել էր ազատականությունը մերժող ուժի իշխանություն, որը «պարտադրված հավասարության» սկզբունքի հիման վրա կազմակերպել էր տրանսնացիոնալ սոցիոմշակութային յուրահատուկ արտադրություն, որի շրջանակներում ձևավորվում էր այդ համակարգին համակերպված, ազատություն և մրցակցություն չընդունող և չափավոր պահանջներ ունեցող խորհրդային քաղաքացին

Ինչպես արդեն նշեցինք, հետխորհրդային հասարակությունների քաղաքական համակարգերը առարկայական ու ենթակայական մի շարք պատճառներով չեն կարող լիովին գործադրել քաղաքական և հոգևոր

իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը և ղեկավարվելով էլիտարիզմին բնորոշ սեփական ուղու և պատկերացումների ճշմարտության համոզմունքով, հասարակությանը պարտադրում են որոշակի սոցիոմշակութային արժեքներ:

Ժողովրդավարության սոցիոմշակութային հիմունքներից մեկը անհատի առաջնայնության կանխավարկածն է: Խորհրդային «կոլեկտիվ հավասարության պարտադրանքներին» փոխարինած այս սկզբունքը ինքնին առաջադիմական է, եթե, իհարկե, չդառնա ներագգային կյանքի կարգավորման գերակայական նորմ և կիրառվի միայն իրեն սահմանված շրջանակներում: Ամբողջ հարցն այն է, որ այդ սկզբունքը շրջանառության մեջ է դրվել դրամատիկական հարաբերությունների ձևավորման նախնական փուլում, երբ նոր կազմավորվող ձեռներեց խավը շուկայական հարաբերություններ էր ձևավորում, ուր գործընկերները իրոք պետք է ներկայանային որպես հավասարներ և ոչ թե անձնական կախվածության մեջ գտնվող սուբյեկտներ: Այսինքն՝ անհատի առաջնայնության սկզբունքը ազատականության և շուկայական հարաբերությունների նորմ է և ոչ ավելին: Երբ շուկային բնորոշ և լիովին արդարացված սկզբունքը, որպես սոցիոմշակութային համընդհանուր արժեք, պարտադրվում է նաև կյանքի այլ ոլորտներին, դառնում է հասարակական հարաբերություններն ու կապերը կազմալուծող գործոն:

Հետխորհրդային հասարակությունների քաղաքական կյանքում այս սկզբունքը նախապես ուղղված էր կենտրոնացված-բռնապետական կարգերի դեմ: Անհատի առաջնայնության սկզբունքը քաղաքական գործող արժեք էր հատկապես այն ժամանակ, երբ որպես «զենք» կիրառվում էր խորհրդային կարգերի դեմ, որը երկրի ու ժողովրդի անունից ոտնահարում էր մարդկանց իրավունքները: Պատմական մեկ այլ պայմաններում և այլ խնդիրներ լուծող վերոհիշյալ սկզբունքը, որը անցումային շրջանի քաղաքական ընտրանին դարձրել է հոգևոր առաջադիմության այլընտրանք չունեցող համոզմունք, հակակշիռների բացակայության պատճառով դրսևորվում է անպատասխանատու քաղաքական իշխանության, սոցիալապես անպաշտպան խավերի, սոցիալ-դարվինիզմի, սոցիալական ու քաղաքական կոնֆլիկտների տեսքով: Եվ այս ամենի հիմնական պատճառն այն է, որ բարեփոխումներ իրագործող քաղաքական համակարգերը, ընդունելով շուկայական հարաբերություններին և քաղաքական

ազատ ընտրությամբ բնորոշ անհատի առաջնայնության սկզբունքը, նույնքան ակտիվորեն չնպաստեցին այդ սկզբունքին հակազդող մեխանիզմների (ժողովրդավարություն և քաղաքացիական հասարակություն) ձևավորմանը: Այդ տեսակետից հետխորհրդային երկրների քաղաքական համակարգերը առավելապես ազատական մե, քան ժողովրդավարական: Ավելացնենք նաև, որ հակազդող մեխանիզմների արդյունավետ գործունեության պայմաններում անգամ արևմտյան հասարակությունները այսօր կանգնած են ներհասարակական կյանքը սոցիոմշակութային համախմբման պրոբլեմի առջև: Հասարակականի առաջնայնության արևելյան եւ անհատի առաջնայնության արևմտյան ծայրահեղ դրսևորումները ներպետական կյանքի կազմակերպման և կարգավորվածության ամենօրյա արտադրության արդյունավետ եղանակներ չեն, եթե չունեն սոցիալական համակեցության արժեքային ու բարոյահոգեբանական կայուն համակարգեր: Առանց բոլորի կողմից գիտակցված ու ընդունված ավանդական ծիսական վարքի, միայն արտաքին միջոցներով (ուժեղ քաղաքական իշխանություն) կամ ինքնագործունեությամբ (քաղաքացիական հասարակության հաստատություններ) հնարավոր չէ ապահովել համակարգի կայունությունն ու մարդկային փոխհարաբերությունների կարգավորվածությունը: Այնտեղ, ուր կայունության սոցիոմշակութային դաշտը (ընտանիք, ավանդույթներ, եկեղեցի և այլն) լիովին չի մասնակցում համակեցության պահպանմանը, միայն քաղաքական լծակներով հնարավոր չէ հաստատել կայունություն և օրգանական համերաշխություն: Անցումային հասարակություններին բնորոշ այն համատարած մտայնությունը, թե խորհրդային համակարգի փլուզումից հետո մարդկանց կյանքում քաղաքականությունը կմղվի երկրորդ պլան, և ազատական մոր համակարգում մարդիկ իրենց սոցիալական էներգիան կուղղորդեն ինքնաիրացման սոցիալ-տնտեսական ոլորտ, չարդարացավ: Հետամրոջատիրական հասարակությունների փորձը ցույց է տալիս, որ այսօր էլ քաղաքական համակարգերը չեն ձերբազատվել այդ մտայնությունից և կարծում են, թե ազատականությունն ինքնին անհրաժեշտ ու բավարար պայման է մարդկանց պահանջումները ապաքաղաքական ճանապարհով բավարարելու համար: Իրականում շուկան և անհատի ազատ գործելու իրավունքը կարող են նպաստել պահանջումների բավարարման ապաքաղաքականացված գործունեությանը, եթե

• ազգային հարստության սեփականաշնորհումն ու ապապետականացումը ավարտվել է,

• ավարտվել է հասարակության շերտավորման դժվարին գործընթացը, և մարդիկ հոգեբանորեն ընդունել ու համակերպվել են իրենց սոցիալական տեղին ու դերին,

• ձևավորվել և ինքնավար գործառնում է տվյալ համակարգի սոցիոմշակութային դաշտը, որը նաև ակտիվորեն մասնակցում է հասարակական պահանջմունքների ձևավորմանն ու դրանց ռացիոնալացմանը,

• սոցիոմշակութային արժեքները համապատասխանում են ազգի ինքնությանը և քաղաքական պարտադրանքներ չեն:

Դժվար չէ նկատել, որ վերոհիշյալ պայմաններից և ոչ մեկը փոխակերպվող հասարակություններում լիովին չեն ձևավորվել: Իսկ դա մշանակում է, որ հոգևոր իշխանության գործառույթ ստանձնած անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգերը հաճախ ղեկավարվում են մշակութային ու քաղաքակրթական այնպիսի կողմնորոշումներով և դնում վերափոխման այնպիսի խնդիրներ, որոնց լուծման ոչ էքսոմշակութային անհրաժեշտ նախադրյալները կան, ոչ էլ՝ սոցիալ-տնտեսական ու տեխնոլոգիական: Այդքանով էլ քաղաքական այդ համակարգերը երբեմն դրսևորում են տոտալիտարիզմին բնորոշ վարք և ազգային կյանքի սոցիալ-տնտեսական կազմակերպման հիմնական գործառույթի փոխարեն կատարում ազատականության գաղափարների ու նախագծերի ներդրման-պարտադրման գործառույթ՝ մշտապես հանդիպելով ներքևից եկող տարերային դիմադրության կամ, լավագույն դեպքում, անտարբերության: Պատահական չէ նաև, որ քաղաքակրթական ներմուծման առաքելություն կատարող նմանատիպ քաղաքական համակարգերում իշխանության համակարգը նախորդում է ընտրազանգվածի կամքին: Անցումային հասարակություններում անցկացված ընտրությունները հաճախ հաստատում են, որ ընտրազանգվածի կամքը ի վերջո ածանցյալ է ընտրական տեխնոլոգիաներից: Ավելացնենք, սակայն, որ այս երևույթը բնորոշ է արդի գրեթե բոլոր քաղաքական համակարգերին:

Դեկավարվելով «համոզմունքի էթիկայի» սկզբունքով, ըստ որի ազգի պահպանողական մեծամասնությունը դեռևս պատրաստ չէ իր ճակատագիրը տնօրինելու մենաշնորհին, էլիտար ժողովրդավարության սկզբունքով ղեկավարվող քաղաքական ընտրանին հայտնվել է պարադոքսալ

իրավիճակում: Մի կողմից, անցումային հասարակություններում քաղաքական համակարգը չի կարող չմիջամտել հասարակական կյանքին, քանի որ դեռևս չձևավորված և անիրաժեշտ փորձ չունեցող քաղաքացիական հասարակությունը պատրաստ չէ ինքնագործունեությամբ բավարարել իր պահանջումները: Մյուս կողմից՝ քանի դեռ չի ձևավորվել «քաղաքական ազգը», չեն հստակեցվել ազգային շահերն ու անվտանգության հիմնախնդիրները, ի՞նչ երաշխիք, թե նույն միջավայրից ծնված քաղաքական ընտրամին ավելի ճիշտ է ըմբռնում հասարակության զարգացման օրինաչափությունները: Նման մտահոգության լուրջ հիմքեր կան, քանի որ եթեկեցությունից չբխող, բայց կենսակերպ դառնալու հավակնություններ ցուցաբերող արմատական ազատականության բարքերը ինչ-որ իմաստով քաղաքական բռնության դրսևորումներ են համակեցության ազգային սովորույթների ու հոգեբանության վրա: Քաղաքական-քաղաքակրթական այդ բռնության հետևանքով **սոցիալական-ազգային** պետություն կառուցելու ծրագրերը շատ հաճախ վերաճում են **ազատական** հասարակություն կառուցելու ծրագրերի: Արդյունքում, որպես կանոն, ներքին քաղաքականության մեջ վճռորոշ դեր են կատարում քաղաքակրթական արտաքին սոցիոմշակութային արժեքները: Տեղի է ունենում «ներքին գաղութացում» և հասարակությանը պարտադրվում են մարդկային հարաբերությունների կարգավորման նոր չափանիշներ ու արժեքներ: Ազատականության ծայրահեղ դրսևորումների արդյունքները ցույց են տալիս, որ հոգևոր իշխանության հավակնություններ դրսևորող քաղաքական համակարգերը իրենց կամքից անկախ ձևավորում են անկայունության մի նոր աղբյուր: «Ընդօրինակման էքսպանսիան», ձևավորում է ընդօրինակված արժեքային կողմնորոշումներ, պահանջումներ, ճաշակ ու բարքեր, որոնք չեն բխում տվյալ եթեկեցության առանձնահատկություններից: Եթե այդ տեսանկյունից դիտարկենք անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգերի հոգևոր գործառույթները, կարելի է ասել, որ այդ համակարգերը ինչ-որ տեղ վերաճել են **«որոշումներ կայացնող» մի յուրահատուկ** կենտրոնի, որի գործողությունները հաճախ չեն բխում սոցիալական համակարգի հնարավորություններից, շահերից, սոցիոմշակութային կողմնորոշումներից և այլն: Նման իրավիճակներում երկրի իրական պատմությունը և նրա ընթացքը քիչ չափով է պայմանավորված հասարակության մեծամասնության ընտրությունից ու կամքից:

Փաստորեն էլիտար ժողովրդավարությամբ ղեկավարվող քաղաքական ընտրանին դարձել է նոր գաղափարներ ու ծրագրեր ներդնող, իսկ հասարակությունը՝ դրանք կատարող համակարգ: Ազգային կյանքի քաղաքական կազմակերպման նման եղանակը մեխանիկական-տեխնոկրատական է և չի կարող նպաստել օրգանական կայունության ձևավորմանն ու ամրապնդմանը: Նման սկզբունքով ձևավորված պետությունն ու նրա քաղաքական համակարգը այնքան ժամանակ կարող են պահպանել իրենց քաղաքական կազմակերպման ձևը, քանի դեռ տիրապետում են ազգին «ֆիզիկական քննադատության» ենթարկելու լծակներին: Մինչդեռ ազգային պետության գոյատևման անհրաժեշտ պայմանը ազգի ներքին-բովանդակային տիրապետումն է: Ազգը պետք է ոչ թե պարզապես ենթարկվի քաղաքական կազմակերպման այս կամ այն ձևին, այլ քաղաքական կազմակերպման այդ ձևը ճանաչի որպես իր հավաքական գոյության լավագույն եղանակ:

§ 2. Սոցիոնշակութային ճգնաժամի առօրյա դրսևորումները

Ազատականության և անհատի առաջնայնության սկզբունքները հայ ժողովրդի գոյատևման կենսափիլիսոփայությանը բնորոշ արժեքներ են: Թե սոցիոնշակութային առանձնահատկություններով և թե պատմական հանգամանքների բերումով ներազգային կյանքի կազմակերպման ու կարգավորման հարցում վերոհիշյալ արժեքները հայ ժողովրդի կյանքում առանձնահատուկ դեր են խաղացել: Այդ իսկ պատճառով էլ տրամաբանական հարց է ծագում. ինչու՞ ազգի քաղաքական կազմակերպման պարագայում մեր ինքնության հարազատ այդ արժեքները առավել քան բացասական հետևանքներ են թողնում:

Հայ ժողովրդի էթնոնշակութային առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ ունի ներազգային կյանքի ինքնակազմակերպման ու ինքնակարգավորման «ազգային» այնպիսի ինստիտուտներ (ընտանիք, պատմական հիշողություն, ազգակցական կապեր, եկեղեցի, կորպորատիվ ավանդույթներ և այլն), որոնք պետության ու քաղաքական համակարգի բացակայության պարագայում անգամ պահպանել են պետականությունը (համակեցությունը): Մինչդեռ ազատական պետության ձևավորումից ի վեր համակեցության բնագավառում զգալի դեֆորմացիաներ են կատարվել: Ինչ-որ իմաստով կարելի է փաստել, որ մեզանում պետության և պետականության զարգացման գործընթացները համարժեք չեն: Հարց է առաջանում, թե ինչու մեր ազգային ինքնությանը բնորոշ վերոհիշյալ արժեքները գործառնական տարբեր ու իրարամերժ հետևանքներ են թողնում: Ի՞նչն է փոխվել, և ինչու՞ անհատական հաջողության դիրքային պայքարի կենսափիլիսոփայությունը պետականորեն պաշտպանված ազատականության պայմաններում անհրաժեշտ արդյունք չի տալիս:

Պետականության բացակայության պարագաներում հայ ժողովրդի անհատական կենսագործունեության և համակեցության կարգավորման ու կազմակերպման գործում առանձնահատուկ դեր են խաղացել առօրյայում խորապես արմատավորված սոցիալական ու բարոյական ազգային արժեքները: Ինքնին հասկանալի է, որ ազգի քաղաքական կազմակերպման պայմաններում սոցիոնշակութային կարգավորման այդ գործառույթը մեծապես անցնում է շուկային և իրավունքին: Նկատենք, սակայն,

որ անցումային հասարակություններում անորոշությունը, տնտեսական կյանքի կազմալուծումը և նմանատիպ բազմաթիվ այլ երևույթներ մարդկանց առօրյան ինքնին դարձնում են հակաժողովրդավարական, և շուկան ու իրավունքը հազիվ թե կարողանան նպաստել արադարացի սոցիալական կարգի ձևավորմանը: Ավելին, նույնիսկ կայացած արևմտյան ժողովրդավարական երկրներում համակեցությունը ամբողջովին դրված չէ շուկայական կարգավորման իրավասության տակ: Արևմտյան ժողովրդավարության հիմնական սկզբունքը քաղաքացիական հասարակության և պետության համարժեքությունն է: Քանի որ մեզանում քաղաքացիական հասարակության բնորոշ կառույցները դեռևս չեն ձևավորվել, և մեր ժողովրդավարությունը հաճախ նույնացվում է ազատականության սկզբունքներին, այդ պատճառով էլ վերոհիշյալ սկզբունքը մեզանում նշանակում է «շուկայի և ազատական պետության համարժեքություն», ինչը լիովին հակասում է իրավական պետություններին բնորոշ քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին: Պատահական չէ, որ «ինչը չի արգելվում» թույլատրելի է» հայտնի սկզբունքը սեփականաշնորհման հատկապես առաջին փուլում այլակերպվեց ամենաթողության: Ասվածից հետևում է, որ համապատասխան փորձի և սոցիոմշակութային ավանդույթների բացակայության պարագայում քաղաքակրթական ամենամեծ նվաճումներն անգամ կարող են դեֆորմացվել ու անցանկալի հետևանքներ ունենալ:

Վերջին հաշվով քաղաքակրթության նվաճումները գործառնական որևէ դեր կարող են կատարել, եթե բխում են տվյալ էթնոկեցության հիմունքներից և գործառնում տվյալ էթնոմշակույթի շրջանակներում: Սոցիալական կյանքի կարգավորումից պետության հրաժարումը տարբեր համակարգերում տարբեր հետևանքներ կարող է ունենալ: Ազգը որոշակի սոցիոմշակութային քաղաքակրթության ծնունդ է և յուրովի է ընկալում իրեն վերապահված ազատությունները, իրավունքներն ու պարտականությունները: Այդ տեսակետից, օրինակ, հետխորհրդային մի շարք հասարակություններում արևմտյան ազատականության շատ արժեքներ չունեին դրսևորման անհրաժեշտ պայմաններ և այդ պատճառով էլ «սոցիոմշակութային ճառագայթման» ենթարկեցին այդ հասարակությունների համակեցության ավանդական սկզբունքները:

Ազատականության սոցիոմշակութային ճառագայթման հետևանքով

հայ քաղաքացին այսօր ժողովրդավարության և քաղաքակրթության սոցիոմշակութային շատ արժեքներ գնահատում է իր տնտեսական ծանր պայմանների համատեքստում: Հանգամանքների թելադրանքով հասարակության մի զգալի մասը ղեկավարվում է գոյատևման տնտեսական արժեքներով: **Ժողովրդավարությունը** և ապահովվածությունը դարձել են երկու իրարամերժ այլընտրանքներ: Քննարկվող հարցի տեսանկյունից ուշագրավ է, որ մարդիկ ժողովրդավարությունը (մեր դեպքում՝ ազատականությունը) կապում են մոր քաղաքական համակարգի հետ, իսկ ապահովվածությունը՝ նախորդի: Ընդ որում, հոգեբանական-իռացիոնալ մակարդակում սոցիալ-տնտեսական ու հոգևոր ճգնաժամը կապվում է ժողովրդավարության հետ և սոցիալապես անպաշտպան խավերը երբեմն պատրաստ են «վերադարձնել» իրենց ազատություններն ու իրավունքները և «վերադառնալ» նվազագույն ապահովության նախորդ բաշխման համակարգին, ուր մարդկանց կարգավիճակը նախապես տրված էր և այն պաշտպանելու համար հարկ չկար մտնել մրցակցության դժվարին ու ջանք պահանջող ամենօրյա գործունեության մեջ: Բայց ազատական քաղաքական համակարգի նկատմամբ բացասական վերաբերմունքը միայն տնտեսական անապահովության արդյունք չէ: Սխալ կլինի մտածել, թե հայ քաղաքացին, որին բնորոշ է նաև անհատական գոյատևման կենսափիլիսոփայությունը (նախաձեռնություն, հարմարվողականություն, հնարամտություն, զսպվածություն և այլն), միայն տնտեսական անապահովության պատճառով կարող է հրաժարվել անկախությունից և ազատություններից: Առավել ևս, որ պետությունից տնտեսական աջակցության նրա ակնկալիքները միշտ էլ չափավոր են եղել: Նրա ակնկալիքներն ավելի շատ վերաբերում են օրինականությանն ու սոցիալական արդարությանը: Պետական պաշտպանվածությունից զրկված հայ անհատը, հարյուրամյակներ շարունակ ապրելով սահմանային իրավիճակներում, կարողացել է մշակել գոյատևման անհատական կենսաձև: Աղետագեն այս տարածաշրջանում հայկական ոգին դրսևորել է նաև դաժան հավաքվածություն և կազմակերպվածություն, և քաղաքական կազմակերպումի բացակայության պարագայում անգամ գործել է ներազգային համերաշխության սկզբունքով:

Ի տարբերություն խորհրդային շատ հանրապետությունների, մեզանում համակարգային բարեփոխումների շարժառիթները, ինչպես նաև

շարժման ժողովրդավարական պատկերացումները շատ ավելի **անանձ-նական էին**: Այն մի կողմից արտահայտում էր ազգային գաղափարախոսության պահանջատիրական ուղղվածությունը (*պատմական* արդարություն), մյուս կողմից՝ միտված էր հասարակական կյանքում ազգային կենսաձևի վերահաստատմանը (*սոցիոմշակութային* արդարություն):

Անդրադառնալով քաղաքական և հոգևոր իշխանությունների տարանջատման սկզբունքին, հարկ է նշել, որ ազգի քաղաքական և հոգևոր կազմակերպումները հակադրություններ չեն: Պարզապես անհրաժեշտ է, որ քաղաքական ազգի ձևավորման հիմքում ընկած լինեն ազգի հոգևոր ու սոցիոմշակութային արժեքները: Քաղաքական հայրենիքը պետք է կառուցվի հոգևոր հայրենիքի հաստատումն հիմքերի վրա: Վերջին հաշվով պետականությունը ոչ միայն ազգի քաղաքական կազմակերպման ձև է, ինչն ինքնին հասկանալի է, այլև ազգային **հավաք գոյատևման ու ներագային հոգևոր ու բարոյական դաշինքի ձև**: Այս առնչությամբ դժվար չէ նկատել, որ իշխող քաղաքական համակարգը մեզանում ելակետային սխալ է թույլ տվել: Այս տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ քաղաքական համակարգը փորձում է ներագային ժողովրդավարական հարաբերություններ ու կարգավորվածություն հաստատել *վերևից* ներքև՝ ազատական քաղաքական համակարգի ձևավորման և համապատասխան արժեքների տարածման միջոցով ի վերջո ձևավորել մասն հոգևոր ու սոցիալական համակարգեր:

Վերևից ներքև կարգավորվածություն հաստատելու սկզբունքը ընկած է արևմտյան և հատկապես ամերիկյան ժողովրդավարության հիմքում: Նույն սկզբունքը, բոլորովին այլ նպատակներով, գործադրվեց մասն խորհրդային համակարգում: Նկատենք, սակայն, որ և ԱՄՆ-ի և ԽՍՀՄ-ի պարագաներում դրված էր ազգ ձևավորելու, ավելի ճիշտ՝ միատար էթնիկ հիմքեր չունեցող դաշնության քաղաքացի ձևավորելու խնդիր: Ինքնին հասկանալի է, որ հոգևոր ու սոցիոմշակութային միասնական հիմքեր չունեցող ամերիկյան ազգային խառնարանում ներպետական կյանքի կարգավորման լավագույն և արագ ներդրվող միջոցը շուկայական հարաբերություններն ու անհատի առաջնայնության սկզբունքն էր: ԽՍՀՄ-ը նույն խնդիրն ուներ, բայց գնաց գաղափարական ու սոցիոմշակութային պարտադրանքների ճանապարհով: Առաջադրված խնդրի տեսակետից (վերագային քաղաքացի) քաղաքակրթական երկու փորձն էլ պատմականո-

րեն հիմնավորված էին՝ անկախ նրանից, թե որ ուղին էր ավելի արդյունավետ ու կենսունակ: Արդարացի սոցիալական կարգեր հաստատելու արևմտավորոպական քաղաքականությունը (հատկապես ֆրանսիական) ևս կառուցված է վերևից ներքև ժողովրդավարություն հաստատելու սկզբունքի վրա: Այս դեպքում, սակայն, շարժառիթը այդ երկրների էթնոմշակութային բազմազանությունը չէր: Քաղաքական համակարգի ֆրանսիական մոդելը, որի հիմքերի վրա հետագայում ձևավորվեցին արևմտյան մոդեռն քաղաքական համակարգերը, էլիտարիստական է: Եթե ԱՄՆ-ի ձևավորման նախաձեռնությունը գալիս էր նահանգներից, ապա ֆրանսիական հեղափոխությունները «մայրաքաղաքային» էին, և նրանց ավանգարդը «հեղափոխական փոքրամասնությունն» էր (ընտրանին), որը, չհավատալով «պահպանողական մեծամասնության» բնազդներին, գնաց քաղաքական միջոցներով սոցիոմշակութային ու հոգևոր նոր արժեքների պարտադրման ուղով: Էլիտարիզմի սկզբունքներով կառուցված քաղաքական համակարգը, որպես կանոն, մտահոգված է ոչ այնքան հասարակությանը իշխանության անհարկի միջամտություններից պաշտպանությամբ, որքան նրանով, թե ինչպես թուլացնի հասարակության մեծամասնության պաշտպանական ու ապահովագրական մեխանիզմները, որպեսզի ազգային ու պետական շահերը առավել «ճիշտ» գիտակցող քաղաքական ընտրանին կարողանա ազատ գործել:

Վերադառնալով էլիտար ժողովրդավարության սկզբունքով ղեկավարվող քաղաքական համակարգի «սոցիոմշակութային պարտադրանքների» քաղաքականությանը, պետք է նկատել, որ հոգևոր իշխանության պարտավորություններ ստանձնած Հայաստանի քաղաքական համակարգի առջև ծառացած խնդիրները բոլորովին այլ են: Ինքնին հասկանալի է, որ մեր քաղաքական համակարգը պետք է զբաղվի «քաղաքական ազգի» ձևավորման խնդիրներով, նպաստի ազգի ինքնության ու գոյատևման կենսափիլիսոփայության արդիականացմանը, ազգային կերպարի ստեղծմանը և քաղաքակրթության շրջանակներից դուրս չմնալուն: Բայց պետա-իրավական միջոցներով ներազգային կյանքի կարգավորման խնդիրը լուծելիս հայոց քաղաքական համակարգը պետք է հենվի համակեցության ազգային ավանդույթների վրա և ոչ թե անտեսի ու բացասի դրանք: Այսինքն՝ օգտագործի կայունության ու կարգավորվածության ամենօրյա արտադրության կազմակերպման ազգային պատմական

փորձը: Միմյեւեւ քաղաքական ուժերի ու իշխանությունների գործունեությունը ոչ այնքան միտված է ազգային ինքնության արդիականացմանը, որքան նրա հիմնովին վերափոխմանը: Սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական բարեփոխումների փորձը ցույց է տալիս, որ այնտեղ, ուր անտեսվում են ազգային ավանդույթներն ու համակեցության սոցիոմշակութային կարգավորիչները, հասունանում է «մշակութային բունտ», ձևավորվում են տվյալ քաղաքական համակարգը բացասող գաղափարներ: Վերջին հաշվով մշակույթը ոչ միայն ժառանգություն է, այլև այլընտրանքային իրավիճակներում ճիշտ կողմնորոշվելու մեխանիզմ:

Կարելի է ասել, որ ներազգային կայունության ու կապերի ազգային առանձնահատկությունների անտեսման հաշվին ազատականության ու անհատի առաջնայնության սկզբունքների կիրառումը սոցիոմշակութային ավանդույթների վրա քաղաքական բռնության յուրահատուկ ձև է, որն, ի վերջո, կարող է հանգեցնել «ներքին գաղութացման»: Ավելին, «նմանակման էքսպանսիան» ձևավորում է կյանքը կազմակերպող այնպիսի քաղաքական համակարգ, որի հիմնական խնդիրը դառնում է հասարակության վրա սոցիոմշակութային բռնություն գործադրելը: Վտանգն այն է, որ նման դեպքերում ազգը կորցնում է քաղաքական համակարգի ձևավորման և նրան պահանջներ ներկայացնող սուբյեկտի իրավունքները:

Ազգի սոցիոմշակութային կեցությունը և, ընդհանրապես, հասարակական կյանքի գործունեության ձևերը իրենց մշակութային դրսևորումներով կատարում են «էթնոպաշտպանական գործառույթ» և որոշ հանգամանքներում դառնում ազգի ինքնահաստատման, ինքնության դրսևորման և ինքնապաշտպանության միջոց: Նկատենք նաև, որ էթնոմշակութային կեցությունը գործունեական կեցություն է և ենթադրում է սոցիալապես կազմակերպվելու որոշակի եղանակ ու ձև: Եվ հակառակը, սոցիալապես կազմակերպվելու եղանակն ու սկզբունքները ենթադրում են էթնոմշակութային որոշակի դաշտ ու պայմաններ: Տեղին է նկատել, որ շուկայական հարաբերություններն ու անհատի առաջնայնության սկզբունքը (ազատականության արժեքները) ինքնին սոցիալապես կազմակերպվելու եղանակներ չեն: Այդ արժեքները համակարգաստեղծ գործոններ կարող են դառնալ երկու դեպքում: Առաջին՝ երբ ձևավորվում են հակակշռող ու հակազդող մեխանիզմներ՝ քաղաքացիական հասարակության այնպիսի սո-

ցիալական կառույցներ, ինչպիսիք են հասարակական տարբեր տեսակի հիմնարկությունները: Երկրորդ՝ պահպանվում են ավանդական ազգային սոցիալական կապերի ինստիտուտները (մեր դեպքում՝ ընտանիքը, համայնքը, ազգակցական կապերը և այլն): Վերոհիշյալ երկու պայմաններից առաջինը վերաբերում է սոցիալական կազմակերպվածության արևմտյան-ժողովրդավարական քաղաքացիական ինստիտուտին, իսկ երկրորդը՝ եթնիկ: Սրանք, անշուշտ, իրարամերժ և հակադիր արժեքաբանական պայմաններ չեն: Քաղաքացիական հասարակություն կառուցելու արևմտյան փորձն իսկ ցույց է տալիս, որ պետական ու ազգային համախմբվածության և համակեցության կայուն հիմքեր ստեղծելու նպատակով այդ հասարակություններում մեծ ուշադրություն է դարձվում կրոնին, ընտանիքին, հայրենասիրությանը եւ այլն: Պատահական չէ, որ անհատի առաջնության սկզբունքը պաշտպանող ամերիկյան ազատական կենսափիլիսոփայության մեջ ընտանեկան հովվերգությունը համակեցության խորհրդանիշներից ամենաքնարականն է և հավակնում է դառնալ նոր աշխարհի գաղափարախոսության անկյունաքարերից մեկը: Ժամանակակից արևմտյան քաղաքակրթությունը թեև մեծ դժվարությամբ, բայց դեռևս կարողանում է աշխարհին պարտադրել անհատի առաջնայնության սկզբունքը: Հետխորհրդային և հետսոցիալիստական շատ երկրներում արևմուտքը գրեթե չհանդիպեց դիմակայության, քանի որ այդ երկրների քաղաքական համակարգերը «ինքնական» ենթարկվեցին ընդօրինակման էքսպանսիայի: Բայց Չինաստանի և ասիական մի շարք երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ ազատականությունը իրական հաջողություններ կարող է ունենալ նաև սոցիալական կորպորատիվ համայնքների ու նրանց սոցիոմշակութային ավանդույթների պահպանման պայմաններում:

Մինչև վերջերս արևմտյան հետազոտողները սոցիալական համակարգերի առաջընթացն ու հաջողությունները ամփոփապես ածանցում էին քաղաքական կառույցի տիպից ու պետաիրավական ռեժիմից: Զբացառելով այդ հանգամանքը, հարկ է նշել, որ քաղաքակրթության ներկա փուլում ուրվագծվում է մրցակցության նոր ոլորտ՝ սոցիոմշակութային: Ըստ էության, արևմտյան և արևելյան քաղաքակրթությունների մրցակցությունը գործնականում հանգում է այն հարցին, թե ո՞ր դեպքում ազատականությունը առավել ցանկալի արդյունքներ կտա. անհատի առաջնայնության

սկզբունքի”, թե՛ կայուն սոցիոմշակութային ավանդույթների և ավանդական կորպորատիվ կապերով համախմբված սոցիալական ամբողջական կառույցների, որոնք անհրաժեշտության դեպքում կատարում են նաև քաղաքացիական հասարակություններին բնորոշ հաստատությունների գործառույթ:

Հոգևոր իշխանության գործառույթ ստանձնած Հայաստանի քաղաքական համակարգի այս տարիների գործունեությունը որոշ իմաստով կարելի է բնութագրել «փախուստ Արևելքից»: Այդ համակարգի սոցիալ-քաղաքական ու տնտեսական ծրագրերը հաճախ սահմանափակվում են արևմտյան ինստիտուտների մեխանիկական ընդօրինակմամբ: Փորձը ցույց է տալիս, որ ժողովրդավարության ինֆրաստրուկտուրայի կառույցներն ու ինստիտուտները ավելի արագ են ստեղծվում, քան դրանց արդյունավետ գործառնության համար անհրաժեշտ փորձը, կամքն ու համապատասխան մշակույթը: Մեր դժբախտությունն այն է, որ հրաժարվեցինք անցյալից, բայց չընդունեցինք ներկան: Հոգեբանական մակարդակում այդ «սոցիոմշակութային դատարկությունը» դրսևորվում է «անցյալի ու ներկայի», «մասնավորի ու հասարակականի», «առասպելի և իրականության», «արդարության և հնարավորության», «ապահովվածության և անորոշության» անտինոմիաների ձևով: Վերոհիշյալ անտինոմիաները համակարգային ճգնաժամի առօրյա-իռացիոնալ դրսևորումներն են, և քաղաքական համակարգը ներազգային ճգնաժամի պատճառները վերլուծելիս և հաղթահարման ուղիները որոշելիս պետք է ուշադրություն դարձնի ոչ այնքան մակրոկառուցվածքների, որքան դրանց ամենօրյա դրսևորումների վրա: Մասնավորապես.

1. Առօրյա մակարդակում սոցիոմշակութային ճգնաժամի պատճառներից մեկը քաղաքական հեղինակությունների և քաղաքական ուժերի արագ և հաճախ անհասկանալի հերթափոխումն է: Ջարգացման ամեն մի փուլ ծնում է իրեն բնորոշ հեղինակություններ: Քաղաքական տրանսֆորմացիաների առաջին շրջանում իշխող և ընդդիմադիր քաղաքական ուժերից շատերը օգտվում էին «յուրայինի» կարգավիճակից, և քանի դեռ չէին հասել քաղաքական իշխանության, համարվում էին հոգևոր իշխանություն և հոգևոր առաջնորդներ: Սոցիալ-տնտեսական բարեփոխումների և սեփականաշնորհման բացասական հետևանքներն ու անօրինականությունները չճաշակած հասարակության մեծամասնությունը հավատում էր

ազատականության և ժողովրդավարության սոցիոմշակութային իմպերատիվներին և դրանք պաշտպանող քաղաքական ուժերին: Հաջորդ փուլում, երբ սկսվեց այդ իմպերատիվների իրացման գործընթացը, քաղաքական գրեթե ողջ համակարգը «յուրայինից» վերածվեց «օտար» և «քանդող» ուժի, որի հիմնական նպատակը քաղաքական իշխանության լծակների օգնությամբ նաև սոցիալական իշխանության հասնելն էր: Ժողովրդական ակնկալիքների դաշտում այսօր իշխում է «կառուցող» և «արդարամիտ» քաղաքական ուժի և ղեկավարի պահանջարկը: Փաստորեն իշխանության փոփոխության և լեգիտիմության նոր ձևերի փնտրտուքը ընթանում է ոչ միայն ինստիտուցիոնալ մակարդակում, այլև առաջնորդների: Այս առնչությամբ ուշագրավ է ռուսական փորձը: Թեև Ռուսաստանում քաղաքական համակարգը Ելցինից հետո սկզբունքային փոփոխության չի ենթարկվել, բայց նրանց նոր պրեզիդենտը հասարակության մեծամասնության կողմից ընկալվում է որպես կառուցող և սոցիալ-տնտեսական համակարգը վերականգնող առաջնորդ և այդքանով էլ նպաստում իշխանության լեգիտիմացմանը:

2. Համակարգային փոխակերպումների առօրյա մակարդակում սոցիոմշակութային ճգնաժամի պատճառներից մեկն էլ սոցիալական ընտրանու մասին պատկերացումների փոփոխությունն է: Չմանրամասնելով պատճառները, նկատենք միայն, որ անցումային շրջաններում ժողովրդական պատկերացումներում սոցիալական նոր ընտրանին դրական կերպար չէ և շատ հաճախ ընկալվում է որպես անօրինական ճանապարհով ազգային հարստությունը զավթած «վերնախավ»: Բացի այլ նկատառումներից, նաև այս հանգամանքը հաշվի առնելով, օրինակ, Ռուսաստանի Դաշնության պրեզիդենտը որոշ օլիգարխների նկատմամբ խստություններ բանեցնելու ճանապարհով փորձում է փոխել սոցիալ-տնտեսական ընտրանու մասին բացասական պատկերացումները և այդ խավի կարգավիճակը ևս լեգիտիմացնել:

3. Առօրյա մակարդակում քաղաքական համակարգի հոգևոր ճգնաժամի պատճառներից մեկն էլ պատասխանատվության ինստիտուտի բացակայությունն է: Փոխարենը՝ որպես կանոն, մեղադրվում է այս կամ այն ուժին «իշխանության բերած» ժողովուրդը: Անշուշտ առողջ հոգի ունեցող ազգը չի կարող իր կենսափորձից դեմ շարտել անցյալը և պատասխանատվության իր բաժինը: Բայց, որպեսզի իրականում աշխատի քաղաքա-

կան պատասխանատվության ինստիտուտը, ամիրաժեշտ է ստեղծել իշխող քաղաքական ուժին և նրա գաղափարախոսությունը հասարակությունից տարանջատող մեխանիզմներ, որպեսզի հնարավոր լինի ճշտել սխալների **ինստիտուցիոնալ** ակունքները, և ամբողջ մեղքը չբարդել հասարակության վրա:

4. «Ընդօրինակման էքսպանսիայի» հետևանքով առօրյա մակարդակում դրսևորվող սոցիոմշակութային ճգնաժամի պատճառներից մեկն էլ մարդկային հարաբերությունների ռացիոնալացումն ու անդեմացումն է: Գոյության ողջ պատմության ընթացքում հայ ժողովուրդը այդպես էլ չի անցել դասական հասարակարգերի լրիվ և ամբողջական փուլերը: Բացի այդ, հայ ժողովրդի քանակական կազմը, արյունակցական-ազգակցական կապերի գրեթե համազգային ցանցը, ինչպես նաև գյուղական համայնքների գերակայությունը մարդկային հարաբերություններին հաղորդել է պատասխանատու կախվածության հոգեբանական երանգներ: Այս յուրահատուկ ազգային հարստությունը կարող էր դառնալ համազգային քաղաքական որակ, եթե համարժեք պատասխանատու կախվածության վերաբերմունք դրսևորեր նաև քաղաքական համակարգն ու նրա միջուկը կազմող իշխանությունը:

5. Ազատականության արժեքների մեխանիկական ընդօրինակման հետևանքով մարդկային առօրյա-փոխհարաբերություններում ձևավորվում է իրականության փոխբացառող երկու մոտեցումներ, որոնք ևս դառնում են ճգնաժամի պատճառներ: Բանն այն է, որ միաժամանակ գործում են հին և նոր սոցիոմշակութային դաշտեր (և դրանց համապատասխան սոցիալական խավեր), որոնք նաև գործառնում են տարբեր ռիթմով ու ուղղությամբ, ինչի հետևանքով կյանքը ընթանում է երկու տարբեր արագություններով: «Դանդաղ» և «արագ» ժամանակների մարդիկ միմյանց նկատմամբ ունեն ագրեսիվ կողմնորոշումներ: Ճիշտ է, Հայաստանի պարագայում այդ կողմնորոշումները չեն վերաճում սոցիալական բախումների, բայց չեն էլ նպաստում ներազգային համերաշխությանն ու ինքնակազմակերպմանը: Ի հավելումն այդ ամենի, մեզանում այդպես էլ չստեղծվեցին պահանջների ու պահանջմունքների ձևավորման և լեգիտիմացման ինստիտուցիոնալ կառույցներ: Ցանկացած քաղաքական համակարգ պետք է ունենա մասսայական հավակնությունների ինստիտուցիոնալացման միջանկյալ ներկայացուցչական օղակներ՝ քաղաքական ու

հասարակական կազմակերպություններ, որոնք «քաղաքակրթեն» մարդկանց հավակնությունները և համապատասխանեցնեն թե երկրի հնարավորություններին, թե ազգային ինքնությանը և թե տվյալ պահանջները ներկայացնող խավերի իրական շահերին, դերին ու դիրքին: Քաղաքական համակարգը շատ ավելի արդյունավետ կգործի և կպահպանի իր լեգիտիմությունը, եթե մարդկանց հավակնությունների ու պահանջունքների ձևավորումը չթողնի ինքնահոսի: Ըստ էության մեր քաղաքական համակարգը դեռևս չի մշակել ազգային շահերին ու ինքնությանը համապատասխան հոգևոր-բարոյական քարոզչության հայեցակարգ և հասարակության հետ հետադարձ կապի գործունե մեխանիզմներ: Ավելին, ինքնահաստատման խնդիրներ ունեցող քաղաքական կուսակցությունները, շատ հաճախ շահարկելով մարդկանց սոցիալական ծանր վիճակը, անիրագործելի խոստումներով հրահրում են այնպիսի պահանջներ, որոնք իրոք չեն համապատասխանում պետության հնարավորություններին: Իր ներսում ընդդիմադիր քաղաքական համակարգը, ելնելով քաղաքական մրցակցության տրամաբանությունից, (մի դեպքում ժամանակակից երևալու, մեկ այլ դեպքում՝ սոցիալական ուղղվածությունն ընդգծելու նկատառումներով), փաստորեն լեգիտիմացնում է այնպիսի պահանջներ ու պահանջունքներ, որոնք հակասում են նույնիսկ քաղաքական համակարգի նպատակներին:

6. Առօրյա մակարդակում սոցիոմշակութային ճգնաժամի դրսևորումներից առավել վտանգավոր է պահանջների ու պահանջունքների «սառեցումն» ու գոյատևման նվազագույն չափորոշիչներին հարմարվելու համընդհանուր հոգեբանությունը: Ինքնին հասկանալի է, որ նվազագույն պահանջունքներին համակերպված հասարակությունը քաղաքական համակարգին և հատկապես իշխանությանը հանգիստ կյանք է երաշխավորում: Բայց երբ ազգի մեծամասնությունը տևական ժամանակ ապրում է միայն հացիվ խնդիրներով, երկիրը կորցնում է զարգացման ներքին շարժառիթները, իսկ քաղաքական համակարգը՝ զգոնությունը: Պարահոբան այն է, որ կենցաղային զսպվածությունն ու «ըմբռնումով» ապրելը աստիճանաբար վերաճում են **հոգևոր** խեղճության: Ի դեպ, հետխորհրդային և հետսոցիալիստական շատ երկրների փորձը ցույց է տալիս, որ մարդկանց անարձագանք պահանջները հաճախ վերաճում են քաղաքականի, և այդ երկրների քաղաքական համակարգերը ստիպված դիմում են

արհմիությունների, քաղաքացիական նախաձեռնությունների և հասարակական կազմակերպությունների օգնությամբ, որպեսզի կարողանան մասսայի պահանջների «առօրյա լեզուն» քաղաքականացնել և հուզական դաշտից տեղափոխել ռացիոնալ դաշտ:

«Հոգևոր խեղճությունը» շարժիչի դեր կատարող պահանջմունքներ չունի, չունի նաև հուզական և ըմբոստ լեզու և այդ պատճառով էլ մեզանում այդ լեզուն քաղաքականացնող ու քաղաքացիականացնող ինստիտուտների պահանջարկ չկա: Դա է պատճառներից մեկը, որ մեզանում քաղաքացիական հասարակության ձևավորումը չունի ներքին խթան: Ահա թե ինչու մեզանում քաղաքական համակարգը օտարված է սոցիալական ինստիտուտներից և միջնորդ իրավարարի կարիք չի զգում: Պետությունը և իշխանությունները քաղաքացիական հասարակության ինստիտուցիոնալ կառույցների գոյության անհրաժեշտությունը զգում են այն ժամանակ, երբ հասարակությունը ներքնապես ակտիվ է և իր դժգոհություններով կարող է հրահրել սոցիալ-քաղաքական զանազան անկանխատեսելի շարժումներ: Այդ տեսակետից Հայաստանում, դժբախտաբար, քաղաքացիական հասարակության ձևավորման սոցիալական և բարոյա-հոգեբանական լուրջ նախադրյալներ դեռևս չկան: Ի հավելում դրան, խարխիվել են նաև քաղաքացիական համախմբվածության ազգային-ավանդական կառույցների հիմքերը: Երկու կարևոր իրողություններ, որոնք մեկ անգամ ևս փաստում են, որ մեր քաղաքական համակարգը ազատականությունից իրական ժողովրդավարության անցնելու լուրջ խնդիրներ ունի: Ամառարկելի իրողություն է, որ ազատական հասարակությունների քաղաքական համակարգերը մարդկանց չեն դիտում իրենց ճակատագիրը և շահը գիտակցող քաղաքական կոլեկտիվ սուբյեկտ և գտնում են, որ ժողովրդավարությունը միայն ընտրանում բնորոշ պահանջմունք է: Պետք է փաստել, սակայն, որ մեզանում հասարակության «ներփակված դժգոհության» պատճառն այն չէ, որ իր փոխարեն քաղաքական վճիռներ է կայացնում պրոֆեսիոնալ քաղաքական փոքրամասնությունը: Կյանքը բաժանելով քաղաքականի և առօրյայի, իրեն վերագրելով քաղաքական վճիռներ կայացնելու, իսկ զանգվածին՝ կենցաղով ապրելու իրավունք, քաղաքական իշխանությունը կենցաղի կազմակերպման պայմաններ չի ստեղծում: Ներազգային կյանքի լրիվ ապակենտրոնացումը և առընթեր հոգսը դարձել են մարդու քաղաքացիական իրավունքների վրա բռնու-

թյան յուրահատուկ դրսևորումներ: Եթե այդ տեսակետից դասակարգենք սոցիալ-տնտեսական դժգոհությունների բացահայտ ու քողարկված շարժառիթները, ապա պետականության և ողջ քաղաքական համակարգի համար առավել վտանգավոր կարող են լինել ոչ թե «ուտելու և խմելու» անբավարարվածության պատճառով ծագած հուզումները, այլ այն դժգոհությունները, որոնց շարժառիթը առօրյա կյանքում քաղաքացիական ու ազգային **կոլեկտիվ սուլվերենության վերականգնումն է:**

Հետխորհրդային հասարակությունների ներկայացուցչական-ժողովրդավարական գաղափարախոսությունը և դրա հիման վրա կազմակերպված ընտրություններն ու քարոզչությունը ցույց են տալիս, որ քաղաքական ուժերի մեծ մասը մարդուն դիտում է սոցիալական պատկանելիությունից ու համապատասխան սոցիոմշակութային չափորոշիչներից զուրկ և միայն անձնական պահանջմունքներով ապրող «միայնակ մարդ», որին կարելի է իր կողմը գրավել նյութական ինչ-ինչ խոստումներով: «Ազատ ընտրագանգվածի» ազատական գաղափարախոսությունը ելնում է գործնական նպատակներ հետապնդող այն մտայնությունից, թե մարդկանց սոցիալական պատկանելության և քաղաքական նախասիրությունների միջև չկան կայուն պատճառահետևանքային կապեր և նրանց քաղաքական ուղեծիրը կարելի է փոխել այս պահի ինչ-ինչ նյութական խոստումներով: Մարդկանց սոցիոմշակութային կողմնորոշումները անտեսելու շարժառիթները տարբեր են: Մի դեպքում՝ որպես հիմնավոր շարժառիթ օգտագործվում է այն փաստը, որ նախորդ կացութաձևի փոփոխության հետևանքով սոցիալական տեղաշարժերը և դրանց համապատասխան արժեքային կողմնորոշումները դառնում են խիստ մոբիլ: Բայց հենց այդ պատճառով քաղաքական ուժերը պետք է շահագրգռված լինեն սոցիալական կայուն խմբերի ձևավորմամբ, որպեսզի ըստ այդմ էլ ձեռք բերեն սոցիալական կայուն հենարան: Մեկ այլ դեպքում՝ չկայացած քաղաքական ուժերը շահագրգռված են, որ մարդիկ հստակ չգիտակցեն իրենց սոցիալական պատկանելությունն ու շահը, մնան նվազագույն պահանջմունքների մակարդակում, որպեսզի չհամախմբվեն և իրենց սոցիալական միջավայրը չհամախմբեն որպես սոցիալական ուժ:

Եթե նկատի ունենանք, որ քաղաքական համակարգը ֆունկցիոնալ կախվածության մեջ գտնվող և քաղաքական ընդհանուր ծրագրի չրջանակներում գործող քաղաքական բարդ ինստիտուտ է, որի հիմնական

ֆունկցիան ներազգային կյանքում կայունության ու կարգավորվածության քաղաքական արտադրության կազմակերպումն է, ապա հասարակության սոցիալական տրոհումը նրա համար չի կարող դառնալ հեռահար նպատակ: Ի վերջո, քաղաքական համակարգի նորմալ գործառնությունը մեծապես պայմանավորված է իր տրամադրության տակ առկա հնարավորություններից՝ հասարակության վրա ունեցած իշխանությունից, մարդկանց վարքի ու մտածողության վրա ունեցած ազդեցությունից և այլն: Այդ հնարավորություններից մեկն էլ հասարակության համախմբվածության աստիճանն է: Հանրահայտ փաստ է, որ

1. Հասարակությունը որքան ինքնակազմակերպված է, այնքան հեշտ կլուծի իր պրոբլեմները և քաղաքական համակարգին կազատի լրացուցիչ ծանրաբեռնվածությունից,

2. Համախմբված ու կազմակերպված հասարակության պահանջներն ու պահանջմունքները ավելի հեշտ է վերածել քաղաքական պատվերի և գտնել համապատասխան քաղաքական լուծումներ,

3. Սոցիալական այս կամ այն խմբին ու խավին մարդկանց կապվածության աստիճանը նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում հասարակական կարծիքի դաշտի ձևավորման համար, առավել ևս, որ ավանդույթներն ու սովորույթները որոշակի պայմանականություններ են, որոնք կենսունակ են միայն «հասարակական կարծիքի» ինստիտուտի գործունեության պայմաններում,

4. Ազգային ու պետական կյանքի ներքին կազմակերպվածությունը, վտանգներն զգալու և կանխելու համազգային ընկալունակությունը և, ի վերջո, հոգևոր ու բարոյական հուսալիությունը արտաքին անվտանգության ապահովման կարևոր նախապայմաններն են:

Ասվածից հետևում է, որ օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ բազմաթիվ պատճառներով հոգևոր իշխանության ֆունկցիաներ ստանձնած Հայաստանի քաղաքական համակարգը՝ երկիրը սոցիալ-տնտեսական, բարոյա-հոգեբանական ու գաղափարա-քաղաքական ճգնաժամից դուրս բերելու, կայունության «քաղաքական արտադրություն» կազմակերպելու, ազատկանությունից ժողովրդավարության անցնելու և, այդ ամենի արդյունքում, հայոց պետականության հիմքերը վերականգնելու, ներքին ու արտաքին անվտանգության հիմնահարցերը լուծելու նպատակով, լիովին պետք է վերանայի սոցիոմշակութային քաղաքականությունը և վերականգնի հա-

մակեցության ազգային ավանդույթները, սոցիալական ինստիտուտները և դրանց հոգևոր հիմքերը:

Հայրենիքում ապրող մարդու ֆիզիկական գոյությունը համարժեք է չգոյության, եթե ղեկավարվում է օտար սոցիոմշակութային պարտադրանքներով: Մեկ այլ առնչությամբ Նժդեհը գրում էր, որ «Այդ չարիքի դեմ պայքարել հնարավոր է միայն ցեղային արժեքների, առաքինությունների և սրբությունների խոր ճանաչումով ու վերապրումով, մի բան, որ հիմնավորեցի և անվանեցի Ցեղակրոնություն»:

ԳԼՈՒՏ ԵՐԿՐՈՐԴ

Քաղաքական եվ տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը

§ 1. Քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների տարանջատման նախապայմանները

Քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների տարանջատման հիմքում ընկած է երկրում ընթացող սոցիալ-տնտեսական գործընթացների նկատմամբ քաղաքական համակարգի չեզոքության ապահովման սկզբունքը:

Ի դեպ, քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների տարանջատման նախնական (ավատատիրությունից կապիտալիստական հարաբերությունների անցման շրջան) շարժառիթը վերոհիշյալ երկու իշխանությունների ֆունկցիաների հստակեցումն էր, որի շնորհիվ աստիճանաբար ձևավորվեց մասնավոր շահի սկզբունքով գործող «տնտեսական շուկան» և ազգային ու հասարակական շահի սկզբունքով գործող «քաղաքական շուկան»: Կարելի է ասել, որ այդ նույն սկզբունքը գործում է նաև հետխորհրդային հասարակություններում: Անցումային փուլերում ժողովրդավարական հասարակության ձևավորումը ևս ընթանում է երկու մակարդակներում: Մի կողմից՝ տնտեսական գործունեությունը տարանջատվում է քաղաքական և ադմինիստրատիվ իշխանությունից և ըստ հնարավորության «ապապետականացվում» և ենթարկվում շուկայի իշխանությանը, մյուս կողմից՝ «ազգայնացվում ու պետականացվում» են իշխանական-քաղաքական ֆունկցիաները և հանձնվում հարկադրանքի մոնոպոլ իշխանություն ունեցող պետությանը: Սակայն կայացած ժողովրդավարական երկրների փորձն իսկ ցույց է տալիս, որ արդի հասարակությունները այդպես էլ չկարողացան ստեղծել ապահովագրական մեխանիզմների այնպիսի համակարգ, որն իսպառ բացառեր քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների «հանցավոր» մերձեցումը: Բավական է նշել, որ արդի քաղաքական արտադրության մեջ քաղաքականությամբ զբաղվողների

համար պետականորեն սահմանված «վճարը» համարժեք չէ այն ծախսերին, որ քաղաքական գործիչն ու քաղաքական ուժերը օգտագործում են իշխանությունը պահելու կամ իշխանության հասնելու համար ծավալած ընտրապայքարում: Այդ իսկ պատճառով էլ քաղաքական և տնտեսական ընտրամին հաճախ փոխադարձ «ծառայությունների» պայմանավորվածությամբ համագործակցում են՝ ստեղծելով փոխադարձ հովանավորչության ալյանս: Այդ ամենի հետևանքով ընտրազանգվածի ժողովրդավարական սուվերենության լեգիտիմությունը խախտվում է ֆինանսական ընտրամու կողմից, ինչի հետևանքով, ի վերջո, պետությունը ևս կարող է կորցնել քաղաքական որոշումներ կայացնելու սուվերենությունն ու լեգիտիմ մենիշխանությունը: Այդ տեսակետից հետխորհրդային գրեթե բոլոր հանրապետություններում, այդ թվում նաև Հայաստանում, սեփականության ապապետականացման գործընթացները մասսամբ պահպանում ու դրսևորում են «իշխանության ապապետականացման» որոշ միտումներ: Եթե առաջինը նպաստեց շուկայական հարաբերությունների ձևավորմանը, ապա երկրորդը՝ անօրինականության ու կոռուպցիայի արմատավորմանը, դրանով իսկ խոչընդոտելով նաև իրական շուկայական հարաբերությունների ձևավորմանը: Քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների փոխհովանավորչական մերձեցման հետևանքով սպառողից ու պահանջարկից ձեռներեցի կախվածության սկզբունքը աստիճանաբար վերածում է քաղաքական իշխանությունը անձնական շահին ծառայեցնող չինովնիկից կախվածության սկզբունքի:

Քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների փոխհովանավորչական ալյանսը, և դրա հետևանքով իշխանության անլեգալ ապապետականացումը վտանգավոր է նաև այն պատճառով, որ իշխանության քաղաքական որոշումները վերածվում են «հատուկ» շուկայի ապրանքի և ինչ-ինչ հանգամանքներում կարող են վտանգել ազգային ինքնիշխանությունը: Փոխհովանավորչական ալյանսի ձևավորումը վերջին հաշվով բացասաբար է անդրադառնում թե շուկայական հարաբերությունների և թե քաղաքական համակարգի ձևավորման ու կայացման վրա: Երկու դեպքում էլ խախտվում է առաջարկի ու պահանջարկի հարաբերակցության հանրահայտ սկզբունքը:

Հանրահայտ փաստ է, որ ազատ մրցակցության տնտեսական շուկան գործունեության այնպիսի դաշտ է, ուր իշխողի ու թելադրողի դերում հան-

դես են գալիս նոր տիպի ու որակի պահանջմունքները: Այսինքն՝ շուկայական հարաբերություններում միակ «օրենսդիր» մարմինը սպառողն է, որն իր պահանջարկով նպաստում կամ խոչընդոտում է ձեռներեցի կայացմանն ու հաջողություններին: Շուկայական տնտեսության մեջ արտադրող-ձեռներեցի ուժը կարող է վերաճել թուլության, եթե նա գործի հակառակ տնտեսական նպատակահարմարության: Այլ կերպ ասած, տնտեսվարողի հզորությունը սպառողների պահանջարկի իմացության մեջ է:

Քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի խախտումը բացասաբար է անդրադառնում նաև քաղաքական համակարգի ձևավորման ու կայացման վրա: Բանն այն է, որ տարբեր սկզբունքներով գործող այդ իշխանությունների մերձեցման հետևանքով քաղաքական շուկայում խախտվում են օրինաչափություններն ու սկզբունքները: Եթե տնտեսական շուկայում միակ «օրենսդիր» մարմինը սպառողն է, ապա քաղաքական շուկայում՝ ընտրողը: Բայց, ինչպես ցույց են տալիս տարբեր երկրներում գործածվող ու տարածված ընտրական տեխնոլոգիաները, ֆինանսական մեծածավալ ներդրումները քաղաքական համակարգին և նրա միջուկը կազմող իշխանություններին «լեգիտիմության» ավելի հուսալի երաշխիքներ են տալիս, քան ընտրազանգվածը: Նման դեպքերում քաղաքական շուկայում մասսայական «սպառողը» գրեթե չի մասնակցում «քաղաքական ապրանքի» գնագոյացմանը: Այն որոշում է սոցիալ-տնտեսական ընտրանին, պետական բյուրոկրատական ապարատը, իսկ որոշ դեպքերում՝ նաև կլանային համակարգը:

Ցանկացած քաղաքական համակարգ ունի «ֆինանսական ճառագայթման» օբյեկտիվ հիմքեր: Բանն այն է, որ քաղաքական համակարգին բնորոշ է ներկայացուցչական համերաշխության սկզբունքը, և նա չի կարող անտեսել առավել ազդեցիկ ու ակտիվ սոցիալական խավերի շահերը: Բայց չպետք է մոռանալ, որ քաղաքական համակարգը առաջին հերթին պետք է ղեկավարվի ազգային միասնության սկզբունքով, ըստ որի սոցիալական առանձին խավերի շահերը ածանցյալ են ազգային ու պետական շահերից: Փաստորեն քաղաքական համակարգը մի դեպքում կատարում է **տարանջատող** գործառույթ, մեկ այլ դեպքում՝ ինտեգրող: Խնդիրը դրանց համատեղման մեջ է: Այդ համատեղումը անհրաժեշտություն է, քանի որ հասարակության զարգացման պատմական հեռանկարը չի կարելի միակողմանիորեն ածանցել սոցիալական ընտրանու շահերից:

Այլ կերպ ասած, քաղաքական համակարգը պետք է գործի որպես տարբեր սոցիալական ծրագրերի ու հեռանկարների մրցակցության կազմակերպման, իսկ հարկ եղած դեպքում նաև մրցակցությանը չդիմացող ու ինչ-ինչ պատճառներով դեռևս չկազմակերպված ու ինստիտուցիոնալ տեսք չստացած խավերի ու նրանց շահերի պաշտպանի հաստատություն:

Այդպիսին է արդյո՞ք Հայաստանի քաղաքական համակարգը:

Մանրամասն չանդրադառնալով Հայաստանում անցկացված սեփականաշնորհման քաղաքականության առանձնահատկություններին, նշենք միայն, որ անցման առաջին փուլում քաղաքական իշխանության համար շուկայական հարաբերություններին անցնելը խիստ քաղաքականացված նպատակներ էր հետապնդում: Բանն այն է, որ համակարգային տրանսֆորմացիաների առաջին փուլում քաղաքական ընտրանին ավելի շատ հոգեբանական հենարան ուներ, քան սոցիալական: Դեռևս ձևավորված չէր սոցիալական այն խավը, որի շահերը կապված են քաղաքական նոր ընտրանու հետ: Բնական ճանապարհով նման սոցիալական հենարանի ձևավորումը երկար ժամանակ կպահանջեր: Այդ իսկ պատճառով էլ շրջանառության մեջ դրվեց իշխանության աջակցության և հովանավորչության միջոցով սոցիալական նոր ընտրանու ձևավորման գաղափարը: Փաստորեն համակարգային վերակառուցումների առաջին փուլում սեփականաշնորհման նպատակը խիստ քաղաքականացված էր: Մի կողմից այն ուղղված էր քաղաքական հին համակարգի տնտեսական հիմքերի վերացմանը, մյուս կողմից՝ քաղաքական նոր համակարգի սոցիալական հենարանի ձևավորմանը: Առաջին հայացքից թվում է, թե քաղաքական այդ պրագմատիզմը արդարացված էր, քանի որ կարճ ժամանակահատվածում իրոք ստեղծվեց սոցիալական մի նոր խավ, որն իր տնտեսական դերով ու դիրքով պարտական էր քաղաքական նոր ընտրանուն: Դժվար չէ նկատել, որ քաղաքական վերնախավի գաղափարական բևեռացման և հասարակությունից օտարվելու այդ քայլերը չէին նպաստելու քաղաքական ազգի ձևավորմանը, և պետականության կազմակերպման իշխանության գործառույթը վաղ թե ուշ վերաճելու էր սոցիալ-քաղաքական ընտրանու քաղաքական կազմակերպման գործառույթի: Բայց, ինչպես ցույց են տալիս անցումային հասարակություններում իշխանափոխության գործընթացները, արտադրության փոխարեն վաճառքով ու վերավաճառքով

տնտեսական ինքնաբավության հասած սոցիալական ընտրանին քաղաքական իշխանության համար միշտ չէ, որ «նվիրված» սոցիալական հեմարան է դառնում: Ինչպես տնտեսական, այնպես էլ քաղաքական շուկայում նրանք ղեկավարվում են խիստ պրագմատիկ կողմնորոշումներով և հակված չեն կուսակցական հավատարմության: Հենց այն պատճառով, որ ազգային հարստության սեփականաշնորհման գործընթացում իշխում է քաղաքական հովանավորչությունը, ձևավորվում է սոցիալական ընտրանու մի հատուկ շերտ, որն իր սոցիալական դերի ու դիրքի համար պարտական ու պարտավորված է զգում ոչ թե պետությանն ու նրա տնտեսական քաղաքականությանը, այլ՝ իշխանության լծակ ունեցող նախկին ու ներկա հովանավորի առջև: Ոչ բնականոն ճանապարհով ձևավորված սոցիալական ընտրանին, որպես կանոն, ոչ մի քաղաքական ուժի համար կայուն հեմարան չի դառնում: Նրանց համար ընդունելի է ցանկացածի հովանավորչությունը, հակառակ դեպքում նրանք հոգեբանորեն միշտ էլ պատրաստ են քաղաքական անակնկալ շրջադարձերի և իրենց «կապիտալի» փախուստի կազմակերպմանը: Անցումային հասարակություններին բնորոշ այս երևույթը կարելի է անվանել սոցիալական ոչ լեգիտիմ շերտավորում, ինչի հետևանքով մարդկանց մի խումբ տիրում է ինչ-որ բանի, բայց իրեն հոգեբանորեն դեռևս տեր չի զգում: Այստեղից բխում է երկու կարևոր հետևություն:

Առաջին՝ քանի դեռ հասարակության սոցիալ-տնտեսական շերտավորումը չի ընթանում բնականոն ճանապարհով, անօրինական ճանապարհով հարստացած սոցիալական վերնախավի մի զգալի մասի քաղաքական հնարավորությունները գերազանցում են նրանց բարոյական ու ինտելեկտուալ ընդունակություններին: Այդ իսկ պատճառով էլ նրանք, որպես կանոն, քաղաքական համակարգի և իշխանության հետ կապվում են ոչ այնքան զաղափարական-աշխարհայացքային համոզումներով, որքան օգտապաշտ քաղքենու ժամանակավոր հավատարմությամբ, և ամեն անգամ, երբ ցնցվում են իշխանության հիմքերը, նրանք քաղաքական նոր «տանիք» են փնտրում:

Երկրորդ՝ ելնելով իր վիճակի երկվությունից, սոցիալ-տնտեսական ընտրանին ինչ-որ պահից սկսած քաղաքականացվում է և արդեն հաջորդ փուլում, օգտագործելով իր տնտեսական լծակները, ակտիվորեն մասնակցում ու միջամտում է քաղաքական դաշտի ձևավորմանը: Նկատենք

նաև, որ քաղաքական ու սոցիալական ընտրամու համագործակցությունն ու փոխադարձ «հավատարմությունը» հավասարաչափ անհուսալի է: Այդ իսկ պատճառով էլ անցումային հասարակությունների քաղաքական ընտրանին ևս, օգտագործելով իշխանության ընձեռած հնարավորությունները, աստիճանաբար ձեռք է բերում տնտեսական իշխանություն:

Հաշվի առնելով անցումային հասարակություններին բնորոշ քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների մերձեցման և նույնացման վերոհիշյալ միտումները, կարելի է ասել, որ քաղաքական համակարգերը կամա թե ակամա կատարում են հասարակության տարանջատող գործառույթ: Ինչ խոսք, այդ գործելակերպը բնորոշ է ոչ թե ողջ քաղաքական համակարգին, այլ նրա իշխանության եկած թևին: Բայց, եթե հաշվի առնենք, որ այս տարիներին քաղաքական հիմնական ուժերը այս կամ այն չափով ու ձևով արդեն ճաշակել են «իշխանության կուսակցության» արտոնությունները, կարելի է ասել, որ վերոհիշյալ երևույթը բնորոշ է քաղաքական ողջ համակարգին:

Փոխակերպվող հասարակությունների փորձը ցույց է տալիս, որ ընթացող սոցիալ-տնտեսական վերափոխումները խիստ բացասական հետևանքներ են թողնում հասարակության սոցիալական նոր կառուցվածքի ձևավորման ու սոցիալական համագործակցության գործընթացների վրա: Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, կարելի է նշել, որ այսօր Հայաստանի քաղաքական համակարգի առջև ծառացած ներկա կարևորագույն խնդիրներից մեկը հասարակության **վերախմբավորումն է**: Խնդիրն այն է, որ սոցիալական պետություն հռչակած քաղաքական համակարգը պարտավոր է շուկայական հարաբերությունների պայմաններում անգամ, հատկապես առաջին փուլում, պաշտպանել անապահով խավերի շահերը և ղեկավարվել սոցիալական արդարության սկզբունքով: Նման քաղաքականության իրագործման համար անհրաժեշտ են.

Առաջին՝ հասարակության սոցիալական կառուցվածքը պետք է կազմված լինի ոչ թե ապահով փոքրամասնությունից և անապահով մեծամասնությունից, այլ տարբեր շահեր ունեցող սոցիալական խմբերից: Որ հասարակությունը միշտ և ամենուրեք կազմված է տարբեր խմբերից, ինքնին հասկանալի է: Բայց այսօր Հայաստանում սոցիալական գրեթե բոլոր անապահով խավերի միակ շահն ու նպատակը գոյատևման խնդրի լուծումն է: Այդքանով էլ մեր հասարակությունը ամբոխացված է: Ավելին,

այդքանով և այդ պատճառով էլ հասարակությունը չունի տարբերակված սոցիալ-գաղափարական ու քաղաքական կողմնորոշումներ: Ինքնին հասկանալի է, որ նման իրավիճակում քաղաքական որևէ կուսակցություն չի կարող վստահաբար պնդել, թե սոցիալական որ խավն է իր կայուն հեմարանն ու գաղափարակիրը: Այս տեսակետից քաղաքական ռեժիմները իրարից տարբերվում են նրանով, որ մի դեպքում ընդունում և պաշտպանում է սոցիալական շահերի բազմազանությունը, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ ոչ:

Երկրորդ՝ ներազգային կյանքի «վերահամախմբման» համար անհրաժեշտ է, որ քաղաքական համակարգը գիտակցի խմբային շահերի առանձնահատկությունները և դրանք արտացոլի իր ծրագրերում:

Երրորդ՝ ժողովրդավարության և քաղաքական բազմակարծիքայնության իրական վիճակը որոշվում է ոչ թե ընդհանուր հայտարարություններով, այլ այն բանով, թե տարբեր սոցիալական խմբեր կազմակերպվելու ինչ հնարավորություններ ունեն, ինչքանով են կազմակերպված և կարող են արդյոք քաղաքական միջոցներով պաշտպանել իրենց առանձնահատուկ շահերը: Այլ կերպ ասած, անհրաժեշտ է որպեսզի այդ խմբերի շահերը արտացոլված լինեն կուսակցական-քաղաքական ներկայացուցչական համակարգում:

Ասվածից հետևում է, որ քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքի տեսանկյունից կայունության ու կարգավորվածության քաղաքական արտադրություն կազմակերպելու նպատակով քաղաքական համակարգը և նրա միջուկը կազմող իշխանությունը պարտավոր է.

1. ճշգրտել ու համաձայնեցնել ազգային ու պետական համակարգերի հիմնարար շահերը,

2. Շահերի համաձայնեցման ու բալանսավորման միջոցով ինտեգրել սոցիալ-տնտեսական տարբեր շահեր ունեցող խավերին,

3. Հրաժարվել սեփական սոցիալ-տնտեսական շահից և չեզոք դիրք գրավել հասարակության ներսում ընթացող տնտեսական գործընթացների նկատմամբ:

Դժվար չէ նկատել, որ սոցիալ-տնտեսական բնագավառում սրանք այն հիմնական միջոցառումներն են, որոնք կարող են նպաստել «քաղաքական ազգի» ձևավորմանը: Վերոհիշյալ սկզբունքների նկատմամբ անցու-

մային հասարակության իշխանությունների վերաբերմունքը ցույց է տալիս, որ քաղաքական համակարգերը սոցիալական համագործակցությունը, տարբեր խավերի ինտեգրումը, անձնական շահերից զատ նաև հասարակական միասնական շահերի ձևավորումը լիովին չի դարձրել «քաղաքական ազգի» ձևավորման անհրաժեշտ նախապայման: Բանն այն է, որ «քաղաքական ազգին» բնորոշ է ոչ միայն միասնական քաղաքական-իրավական դաշտը, օրենքների ու նորմերի ընդհանրությունը, այլև տնտեսական ընդհանուր շահերը: Նկատենք նաև, որ այնտեղ, ուր քաղաքական համակարգը նպաստում է «քաղաքական ազգի» ձևավորմանը, այնտեղ հասարակությունը առավել արդյունավետ մասնակցություն ու ներդրում կունենա անվտանգության հիմնախնդիրների լուծման գործընթացներում: Երբ քաղաքական համակարգը և, առավել ևս, նրա միջուկը կազմող իշխանությունը «մոռացության» է տալիս իր այդ առաջնահերթ պարտականությունը, անխուսափելիորեն ձևավորվում են «անտեսանելի ինստիտուտներ», որոնք երկրում ընթացող համակարգային փոփոխությունների ուղղորդման ու կարգավորման գործառույթը վերցնում են իրենց վրա: Արդյունքում, որպես կանոն, նպաստավոր պայմաններ են ստեղծվում ստվերային տնտեսության և ստվերային իշխանության ձևավորման համար:

Քանի որ էլիտար ժողովրդավարությամբ ղեկավարվող անցումային փուլի քաղաքական համակարգերը փորձում են ազատականության սկզբունքները (շուկայական հարաբերություններ և անհատի շահերի առաջնայնություն) մեխանիկորեն ներդնել սոցիալական կյանքի կազմակերպման հիմքում, այդ իսկ պատճառով էլ հարց է առաջանում, թե քաղաքական համակարգի «չեզոքության» արևմտյան մոդելը գործնականում այդպիսին է, թե ոչ, և որքանով է կիրառելի անցումային խնդիրներ լուծող երկրներին:

Ամերիկյան հայտնի քաղաքագետ Դ. Իստոնը ներկայացուցչական քաղաքական համակարգը մեկնաբանում է որպես յուրահատուկ «կիբեռնետիկական սև արկղ», որը չունի սեփական շահ, և իրեն ներկայացրած հասարակական տարբեր խավերի պահանջները ընդունում, վերլուծում և համապատասխան լուծում-որոշումներ է կայացնում չեզոք դիրքերից: Նման մեկնաբանման տեսակետից քաղաքական համակարգը արտացոլման և ոչ թե վերաբերմունքի համակարգ է: Բայց արևմտյան քաղաքացիական հասարակությունների փորձն իսկ ցույց է տալիս, որ իշխանություն-

քաղաքացի և իշխանություն-քաղաքացիական ինստիտուտներ փոխհարաբերություններում հակաժողովրդավարական բազմաթիվ սողանցքեր կան: Մի կողմից՝ պարբերաբար խախտվում են իշխանության և քաղաքացիների միջև կնքված «համաձայնագրերը», մյուս կողմից՝ մարդկանց շահերը պաշտպանող քաղաքացիական ինստիտուտները աստիճանաբար վերաճում են էլիտար ակումբների և, սեփական շահերից ելնելով, հաճախ գործարքի մեջ մտնում իշխանությունների հետ:

Ինքնին հասկանալի է, որ ժողովրդավարության և քաղաքացիական հասարակության փորձ չունեցող անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգերը և իշխանությունները առավել քան կողմնակալ են և հազիվ թե առաջիկայում ղեկավարվեն քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքով: Առավել ևս, որ տնտեսական միջոցների սահմանափակության պատճառով քաղաքական ուժերի պայքարի բացահայտ ու քողարկված խորքերում իշխում է սեփականաշնորհվածի վերասեփականաշնորհման մտայնությունը: Հանգամանք, որ ապակայունացնում է տնտեսական համակարգը և գրեթե լեգիտիմացնում քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների փոխշահավետ հովանավորչությունն ու կոռուպցիան: Պերմանենտ վերասեփականաշնորհման և դրանից ածանցյալ՝ «իշխանությունը հարստանալու և հաշվեհարդարի միջոց է» քաղաքական գայթակղություններից ձերբազատվելու համար, որպես առաջին քայլ, անհրաժեշտ է.

1. կամ՝ քաղաքական ու քրեական պատասխանատվության ենթարկել անօրինական ու հովանավորչական միջոցներով սեփականատեր դարձած քաղաքական ու սոցիալական ընտրանում,

2. կամ՝ մշակել յուրացրած ֆինանսներն ու այլ կարգի միջոցները հայրենական արտադրության մեջ ներդնելու իրավական պարտավորությունների համակարգ և հայտարարել համամերում:

§ 2. Կարգավորվածության քաղաքական արտադրություն և ինդուստրիալ ժողովրդավարություն

Կարգավորվածության «քաղաքական արտադրության» կազմակերպման կարևորագույն նախապայմաններից մեկը սոցիալական արդարության, ինչպես նաև հասարակության պահանջների ու պահանջմունքների նկատմամբ քաղաքական համակարգի ընկալունակությունն է: Այս հանգամանքը առավել կարևոր է դառնում նաև այն պատճառով, որ խորհրդային տարիներին ձևավորված «պետական քաղաքացին», առերևույթ ընդունելով ազատականության սկզբունքներն ու խաղի կանոնները, իրականում իր կյանքի պայմանների բարելավումն ու բարեկեցությունը ակնկալում է իշխանություններից ու պետությունից: Պատահական չէ, որ անցման փուլերում հասարակության կողմից քաղաքական համակարգին և իշխանություններին ներկայացվող սոցիալական պահանջների «մուտքը» խիստ ծանրաբեռնված է, ինչը հատկապես բնորոշ է տնտեսապես քայքայված և աղքատ հասարակություններին: Նման իրավիճակներում կարևորվում է այն հանգամանքը, թե քաղաքական համակարգը ինչպես է արձագանքում այդ պահանջներին և ինչ լուծումներ է առաջարկում: Եթե այս տեսանկյունից դիտարկենք հայոց պետականության կայացման և քաղաքական համակարգի ու իշխանությունների առջև ծառացած հիմնախնդիրները, ապա քաղաքական համակարգի, որպես ազգային շահերի անվտանգության «սուբյեկտի, կարևոր պարտավորություններից մեկը մարդկանց պահանջմունքների և հավակնությունների ձևավորման պրոցեսի ուղղորդումն է, ինչը նաև ազգի սոցիոմշակութային կերպարի արդիականացման կարևոր նախապայմաններից մեկն է: Որ քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների տարանջատման սկզբունքը անցումային համակարգերում լիովին չի գործում, ակնհայտ փաստ է: Հասկանալի է նաև, որ անգամ քաղաքական կամք դրսևորելու դեպքում հնարավոր չէ արմատապես փոխել իրավիճակը: Քաղաքական պայքարի այս տարիների փորձը ցույց է տալիս, որ «սեփականատերի սեփականագրկման» արմատական կոչերը իրատեսական չեն և ավելի շատ պոպուլիստական ու շահադիտական նպատակներ են հետապնդում: Ստեղծված իրավիճակում սոցիալական ծայրահեղ բևեռացումը այս կամ այն չափով հաղթա-

հարելու և սոցիալական արդարություն հաստատելու առավել իրատեսական քայլն այն կլինի, որ իշխանությունները փորձեն հասկանալ սոցիալական տարբեր խավերի պահանջմունքների ձևավորման առանձնահատկությունները, զարգացման դինամիկան և մշակեն դրանց բավարարման առաջնահերթության քաղաքականություն:

Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական կյանքում ստեղծված իրավիճակի առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ, օգտվելով քաղաքական ազատությունների և շուկայական հարաբերությունների ընձեռած հնարավորություններից, բարեփոխումների հատկապես առաջին փուլում հասարակության գրեթե բոլոր խավերը դրսևորում են ավելի շատ հավակնություններ, քան ներում է նրանց տնտեսական, պրոֆեսիոնալ և ինտելեկտուալ հնարավորությունները: Հունենալով անհրաժեշտ փորձ և չգտնվելով իշխանություններից հավասար հեռավորության վրա, հասարակության միջին շերտերը մտնում են տնտեսական «արկածախնդրության» դաշտ և, որպես կանոն, ձախողվում՝ իրենց սխալների հատուցումը պահանջելով պետությունից ու իշխանությունից: Ընդ որում, հավակնությունների ու հնարավորությունների անհամապատասխանությունը սոցիալական տարբեր խավեր փորձում են հաղթահարել տարբեր ճանապարհներով: Սոցիալական ընտրամին այն լուծում է քաղաքական իշխանության հետ մերձենալու և փոխշահավետ հովանավորչական ծառայությունների միջոցով, իսկ մյուսները հարկադրված համալրում են արմատական ընդդիմության սոցիալական բազան՝ աստիճանաբար համակերպվելով նվազագույն պահանջմունքների ապրելակերպին: Պետք է նկատել, սակայն, որ սոցիալական բևեռացումը երկրի սոցիալ-տնտեսական վիճակի արտացոլումը չէ միայն: Այն նաև վկայում է, որ քաղաքական ժողովրդավարությունը դեռևս խորհրդանիշային է և սոցիալապես անպաշտպան մարդկանց մեծամասնության համար առարկայազուրկ ու դեմագոգիկ իմաստ ունի: Բանն այն է, որ քաղաքական հավասարություն ձեռք բերած մարդիկ հասկանալի պատճառներով ձգտում են նաև նյութական-փաստական հավասարության: Բայց հարցն այն է, որ հավասար քաղաքական ազատությունից չի բխում մարդկանց նյութական հավասարություն: Տնտեսական կյանքում շուկայական հարաբերությունները տալիս են միայն ինքնահաստատման ազատություն, որի համար, սակայն, անհրաժեշտ է **քաղաքական ժողովրդավարությունը լրացնել ու ամրապնդել ինդուստրիալ**

ժողովրդավարությամբ: Իսկ դա նշանակում է, որ հավասարաչափ կազմակերպված ու համախմբված պետք է լինեն և ձեռներեց-սեփականատերը, և աշխատավոր զանգվածները: Կորպորատիվ շահերը, կլանային համակարգը, քաղաքական հովանավորչությունը և նմանատիպ այլ գործոններ արդեն իսկ այս կամ այն չափով սոցիալ-տնտեսական ընտրանուն դարձնում են կազմակերպված և սեփական շահը գիտակցած կառույց: Ավելին, անպատժելիությունը, հովանավորչությունը, ստվերային տնտեսությունը և նմանատիպ այլ քաղաքականացված միտումներ անցումային հասարակություններում այլևս ոչ թե բարքեր են, որոնք դեռ հնարավոր է վերացնել համապատասխան քարոզչության միջոցով, այլ պետական համակարգի քաղաքական գործելակերպ, որը միայն քաղաքական մեթոդներով և իշխանություն բանեցնելու միջոցով հնարավոր կլինի հաղթահարել:

Անցումային ցանկացած հասարակությանը ներքնապես բնորոշ քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների սերտաճումը հանգեցնում է նրան, որ քաղաքական ու տնտեսական արտոնյալ վերնախավի մոտ անձնական շահը գրեթե նույնացվում է օրենքը շրջանցելու և անօրինական ճանապարհով սեփականություն և հարստություն ստեղծելու ընդունակությանն ու հնարամտությանը: Ի դեպ, ինչպես ցույց են տալիս շուկայական հարաբերությունների ձևավորման գործընթացները, օրենքը շրջանցելու «գաղափարախոսությունը» դառնում է այդ կերպ մտածող մարդկանց տնտեսական հետագա ձեռնարկումների ձախողման պատճառ, քանի որ հայտնվում են նույն գործելակերպից օգտվող ավելի «արտոնյալ» մարդիկ: Իսկ դա նշանակում է, որ տնտեսական հարաբերությունների բնականոն զարգացումը հնարավոր չէ այնքան ժամանակ, քանի դեռ «արտոնյալ վերնախավի» անձնական շահերը դուրս են օրինականության շրջանակներից: Նույնը, սակայն, չի կարելի ասել հասարակության տնտեսապես անպաշտպան մեծամասնության հնարավորությունների մասին, որոնց պահանջների նկատմամբ էլիտար ժողովրդավարությամբ ղեկավարվող քաղաքական համակարգերը նաև հետևողական խլություն են դրսևորում:

Պետականության կայացման կարևոր ցուցանիշներից մեկը սոցիալական պայմանների մարդկայնացվածության աստիճանն է: Ոչ քաղաքական և ոչ էլ տնտեսական համակարգերը չեն կարող օպտիմալ գործառ-

նել, եթե հասարակության մեծամասնության բազային պահանջմունքները մշտապես գտնվում են սահմանային անբավարարվածության մակարդակում՝ վերաճելով գոյատևման ամենօրյա պայքարի: Նման իրավիճակներում իշխանությունները «ֆիզիկական տիրապետման» միջոցով կարող են, լավագույն դեպքերում, հաստատել մեխանիկական կայունություն: Մինչդեռ պետականության քաղաքական կազմակերպման անհրաժեշտ պայմանը ազգի **բովանդակային տիրապետումն է:** Բայց ազգի բովանդակային տիրապետումը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ՝

Առաջին՝ քաղաքական համակարգին ներկայացվող պահանջների «մուտքի պատուհանը» հավասարապես բաց է սոցիալական տարբեր շահեր և գոյատևման տարբեր խնդիրներ ունեցող խավերի համար: Ավելին, անցումային փուլերում իշխանությունները պարտավոր են որոշ իմաստով կողմնակալ լինել շուկայական պայմաններին դժվար ադապտացվող և մրցունակություն չունեցող անպաշտպան խավերի նկատմամբ: Հասարակության տարբեր խավերի շահերի մեկնաբանումը, դրանց բալանսավորումը, հարկ եղած դեպքում նաև գերակայությունների հստակեցումը պրոֆեսիոնալ քաղաքական գործունեության կարևոր բաղկացուցիչներից մեկն է:

Երկրորդ՝ քաղաքական համակարգը օպտիմալ է, եթե պահանջների ճնշման տակ կատարում է խնդիրներ լուծող քայլեր ու որոշումներ, որոնք նաև հասարակական հնչեղություն ունեն և շոշափում են ազգի ֆիզիկական գոյության ու պետական անվտանգության հիմնահարցերը: Ավելին, անցումային հասարակությունների զարգացման ներկա փուլում քաղաքական համակարգի և իշխանությունների առջև ծառացած խնդիրներից մեկը, որքան էլ պարադոքսալ հնչի, գոյատևման հոգսով ապրող սոցիալական խավերին նյութական և հոգևոր հավակնոտ պահանջներ ու պահանջմունքներ «ներարկելն է»: Պետականության ու քաղաքական համակարգի կայացման տեսանկյունից խիստ կարևոր է, որ հենց հասարակության մեծամասնությունը կազմող աղքատ ու միջին խավերը ղեկավարվեն կյանքի ու ապրելակերպի այնպիսի չափանիշներով, որոնք գերազանցեն պետական համակարգի հնարավորությունները: Առաջընթաց պահանջներն ու պահանջմունքները ոչ միայն ցանկացած հասարակության զարգացման ու կատարելագործման շարժիչ ուժերն են, այլև իշխանության ու քաղաքական ողջ համակարգի մոբիլիզացիայի գրավականը:

Ինչ խոսք, շատ ավելի հեշտ է կառավարել նվազագույն պահանջներ ու պահանջմունքներ ունեցող հասարակությամբ, բայց երբ հասարակությունը արդեն իսկ տարերայնորեն բաժանված է երկու ծայրահեղ բևեռների և կառավարության հերթական բյուջեները չունեն սոցիալական **հավակնոտ** ուղղվածություն, մեծանում են հասարակության լյուծպենացման սոցիալական դժգոհությունների նույնքան լյուծպենացված դրսևորումների հնարավորությունները: Առավել ևս, որ տնտեսապես քայքայված անցումային հասարակություններում քաղաքական համակարգին ներկայացված պահանջների մեծ մասն առնչվում են գոյատևման խնդիրներին և այդքանով էլ բնական են ու բանական: Դրանք հիմնականում տեղավորվում են սոցիալական պետության պարտավորությունների կողքսում (նվազագույն զամբյուղ, աշխատանք, արդարություն, օրինականություն և այլն):

Երրորդ՝ ազգի բովանդակային տիրապետման տեսանկյունից մի կարևոր հանգամանք ևս: Երրորդ հանրապետության ձևավորման առաջին իսկ օրերից հայ ժողովուրդը դրսևորեց «ազգային-պետական» քաղաքացի դառնալու բարձր ինքնագիտակցություն՝ պատրաստ դիմակայելու ոչ միայն արտաքին, այլև ներքին, հաճախ նաև ոչ առարկայական դժվարություններին: Նա պետությանը մասսամբ «ազատել է» իր կենսական խնդիրներով զբաղվելու հոգսից՝ ակնկալելով, որ պետության նվազագույն կենսական երակները կծառայեն համազգային խնդիրներին: Այդ տեսակետից առանձնահատուկ ուշադրության է արժանի իշխանությունների հանդեպ ժողովրդական հանդուրժողականությունը: Սա չէ պատճառ, արդյոք, որ անձնական զոհողությունները սեփական հոգսը համազգային բեռ չդարձնելու ազգային բարոյական որակները չգնահատող քաղաքական իշխանությունները «սոցիալական պետությունը» ընկալում են որպես սոցիալ-տնտեսական ապակենտրոնություն: Մի հանգամանք, որ աստիճանաբար կազմալուծում է ներազգային միասնական կյանքը և անհնարին դարձնում սոցիալական տարբեր խավերի ու շերտերի շահերի ու նպատակների միասնականացումը: Պարադոքսն այն է, որ անձնական կենսագործունեությունը մի կողմից դառնում է ընտանեկան-ազգակցական խմբերի գոյատևման և ինքնաբավության միջոց և այդքանով էլ արդարացված է, բայց, մյուս կողմից, խոչընդոտում համազգային շահերի ձևավորմանը և այդքանով էլ այդ խավերին դարձնում իրավագուրկ ու ան-

պաշտպան:

Չորրորդ՝ ազգի բովանդակային տիրապետման առնչությամբ խիստ կարևորվում է քաղաքական, հոգևոր և տնտեսական իշխանությունների համագործակցության հիմնահարցը: Բանն այն է, որ քաղաքական համակարգը չմիջամտելով հասարակության հոգևոր արտադրությանը, պարտավոր է նրա հետ համագործակցել, ստեղծել հոգևոր ու աշխարհայացքային դաստիարակության համապատասխան ինստիտուցիոնալ մեխանիզմներ, որպեսզի այդ միջոցներով ազգի մարդկանց պահանջների ու պահանջմունքների ձևավորման վրա՝ դրանք ենթարկի քաղաքական լեզվիտիմացման և համապատասխանեցման քաղաքական համակարգի նպատակներին: Այդ տեսակետից, օրինակ, Հայաստանի սոցիալ-տնտեսական կյանքում քաղաքական լեզվիտիմություն չունեն ոչ աղքատ-գործազուրկ խավերի սոցիալական խեղճության հասնող նվազագույն պահանջմունքները, ոչ էլ սոցիալ-քաղաքական ընտրանու մի մասի ապրելակերպը: Երկու դեպքում էլ իշխանությունների ու քաղաքական ողջ համակարգի առջև դրված է իրեն ներկայացված պահանջների ու պահանջմունքների ռացիոնալացման եղանակների ու մեխանիզմների կատարելագործման խնդիրը:

Խորհրդային համակարգում ցանկացած սոցիալ-տնտեսական պահանջ ու նախաձեռնություն դիտվում էր խռովարարություն: Այդ պատճառով էլ խորհրդային սոցիումը այդպես էլ չմշակեց իշխանություններին պահանջներ ներկայացնելու և հաղորդակցվելու այն լեզուն, որի օգնությամբ հասարակությունը կարողանար հստակ և կոնստրուկտիվ արտահայտել իր պահանջները: Հայտնվելով քաղաքական ազատության մեջ և չունենալով նոր իրողություններին բնորոշ պահանջմունքների մշակույթ, մարդիկ երբեմն դնում են այնպիսի արմատական պահանջներ, որոնց լուծումները քաղաքական հիմնավորում գրեթե չունեն: Ավելին, եթե հաշվի առնենք նաև այն հանգամանքը, որ քաղաքական ինչ-ինչ նկատառումներից ելնելով իշխանության համար պայքարող ուժերը հաճախ իրենց խոստումներով հրահրում են արմատական պահանջներ ու պահանջմունքներ, ապա կարելի է ասել, որ քաղաքական համակարգը դեռևս պատրաստ չէ հասարակական կյանքի կայունությունն ու կարգավորվածությունը դարձնել ամենօրյա արտադրություն:

Սոցիալական խոստումների քաղաքականությունը, որին հասարակու-

թյունը այլևս չի հավատում, ներքնապես հակասական է: Ելիտարիզմի սկզբունքներով ղեկավարվող քաղաքական համակարգը մի կողմից փորձում է հասարակությանը պարտադրել քաղաքակրթական-սոցիոմշակութային նոր ապրելակերպ, մյուս կողմից, չստեղծելով համապատասխան պայմաններ՝ պահանջմունքների ձևավորումն ու բավարարումը թողնում է շուկայի ընձեռած հնարավորություններին: Մինչդեռ մարդկանց շահերը հավասարակշռելու և կոնֆլիկտները հաղթահարելու համար ավանդաբար լուրջ ջանքեր գործադրող քաղաքական իշխանության լեգիտիմությունը որոշվում է նրա գործունեության օգտակար գործողության գործակիցով և ոչ թե շուկայով: Առավել ևս, որ մեզանում շուկան չի ղեկավարվում քաղաքական ու սոցիոմշակութային չեզոք չափորոշիչներով ու նորմերով: Ասվածից հետևում է, որ արտաքին ու ներքին անվտանգության հիմնախնդիրները լուծելու նպատակով քաղաքական ողջ համակարգը պետք է ղեկավարվի քաղաքակրթական սոցիալ-տնտեսական արժեքների ազգայնացման, սոցիալապես պաշտպանված ինքնաբավ տնտեսական հարաբերությունների հաստատման և քաղաքական կառավարման ազգային-ավանդական ձևերի գործադրման սկզբունքով: Սոցիալ-տնտեսական ոլորտում վերոհիշյալ խնդիրը լուծելու և կայունությունն ու կարգավորվածությունը հասարակությանը ներքնապես բնորոշ ամենօրյա արտադրություն դարձնելու համար անհրաժեշտ է, որ

Առաջին՝ իշխանությանը ներկայացված պահանջներն ու պահանջմունքները լինեն բնական ու բանական: Հարցը միայն այն չէ, որ այդ պահանջները համապատասխանեն սոցիալական համակարգի առկա հնարավորություններին: Ինչպես արդեն նշվեց, հայ հասարակության մեծամասնության պահանջներն ու պահանջմունքները խիստ չափավոր են և հիմնականում վերաբերում են առօրյա գոյատևման նվազագույն նյութական պայմանների ապահովմանը: Պրոբլեմն այն է, որ խիստ ցածր է այդ պահանջների **հոգևոր-որակական** ցուցանիշը: Օբյեկտիվ ու սուբյեկտիվ տարբեր պատճառներով մեզանում պահանջմունքները հանգում են այս կամ այն նյութական նվազագույն կարիքի բավարարմանն ուղղված գործողության: Հի ձևավորվում նույնատիպ պահանջներ ու պահանջմունքներ ունեցող մարդկանց կազմակերպված սոցիալական այն խավը, որը քաղաքական համակարգին կներկայացնի ոչ թե կարիքի բավարարման, այլ՝ շահերի պաշտպանության պահանջ:

Երկրորդ՝ գործեն տարբեր սոցիալական շերտերի պահանջները սոցիալականացնող և դրանք քաղաքական համակարգին ներկայացնող հասարակական ու քաղաքական ինստիտուտները: Համակարգի օրգանական կայունության ապահովման համար իշխանության և նրա քաղաքացիների միջև միջնորդ օղակի առկայությունը երաշխիք է, որ մարդկանց առօրյա պահանջները չեն վերաճի քաղաքական պահանջների, և իշխանությունները գործ կունենան կազմակերպված հասարակության և ոչ թե ամբոխի հետ: Հասարակության մեջ մարդկանց տեղն ու դիրքը որոշվում է քաղաքական շուկայում: Դրա համար, սակայն, անհրաժեշտ է, որ հասարակությունը բաժանված լինի որոշակի շահերով համախմբված խմբերի, որոնք նաև վստահ լինեն, որ իրենց շահերի պաշտպանությունը համձնված է համապատասխան գաղափարախոսությամբ ղեկավարվող քաղաքական ուժերի: Միայն այս դեպքում քաղաքական ուժի գոյությունն ու պայքարը կդառնա լեգիտիմ: Եթե այս տեսանկյունից դիտարկենք անցումային հասարակությունների քաղաքական կյանքն ու գործունեությունը, ապա դժվար չէ նկատել, որ նրանցում գործող քաղաքական ուժերը դասական իմաստով լեգիտիմ չեն: Բանի որ անցումային փուլերում սոցիալական շերտավորումն ու համապատասխան շահերի ձևավորումը երկարատև պրոցես է, այդ պատճառով էլ գրեթե բոլոր քաղաքական ուժերը նախընտրում են խոսել վերացական շահերի ու արժեքների մասին և քաղաքական պայքարը հանգեցնում են Բարու և Չարի իռացիոնալ պայքարի:

Երրորդ՝ կայունության ու կարգավորվածության տեսակետից գիտակցված շահերի շուրջ մարդկանց համախմբվածությունը ոչ միայն սոցիալական, այլև քաղաքական կազմակերպվածության, զանազան քաղաքական շահարկումներից ձերբազատվելու կարևոր պայման է: Բանն այն է, որ սոցիալական պատկանելիությունն ու շահերը գիտակցած քաղաքացին ներկայացուցչական ժողովրդավարության իր իրավունքները պաշտպանելիս և քաղաքական դաշտում կողմնորոշվելիս կանխատեսելի է և կարելի է կռահել, թե նա որ քաղաքական ուժի գաղափարակիրն ու ընտրազանգվածն է:

Չորրորդ՝ սոցիալապես չկազմակերպված խավերին պաշտպանելով հանդերձ, քաղաքական համակարգը պարտավոր է նաև իր ֆունկցիաներն ու ինստիտուտները համաձայնեցնել «հավակնությունների ուտոպի-

այո՞վ» ղեկավարվող մոր սերնդի սոցիոմշակութային պահանջմունքներին, նվաճի մոր ձևավորվող սոցիալական խավերի նվիրվածությունը, այն խավերի, որոնց պրոֆեսիոնալ կողմնորոշումները կապված են շուկայական հարաբերությունների և ձեռներեցության հետ: Այս առնչությամբ Հայաստանում մաքսիմում պահանջմունքներ ունեցող սոցիալական խավերի գործունեության պայմանների օրենսդրական հստակեցումը ոչ միայն տնտեսական, այլև քաղաքական լուրջ խնդիր է, քանի որ գործունեության ու նախաձեռնության պետական պաշտպանվածություն ու աջակցություն չստանալու դեպքում, նրանք այլ երկրներում են այդ պայմանները փնտրում, իրենց հետ «տանելով» նաև կենսամակարդակի ու ապրելակերպի կատարելագործման նախաձեռնությունը՝ դաշտը թողնելով ապրելու նվազագույն խնդիր լուծող պասիվ խավերին:

Հինգերորդ՝ սոցիալական խիստ բեռնացման պայմաններում քաղաքական համակարգի կարևորագույն խնդիրներից մեկն էլ, մոր խավերի հավակնությունների և միջին խավերի առօրյա հոգսի միջև հակասությունների լուծումն է, առանց որի ծայրահեղ այդ գոյավիճակներն ու կենսակերպերը աստիճանաբար դուրս կգան ազգային ինքնության շրջանակներից:

Քաղաքական համակարգի գործունեության արդյունավետությունը, ինչպես արդեն նշվեց, որոշվում է նրան ներկայացրած պահանջների որակական ու քանակական ցուցանիշներով և այդ պահանջների հանդեպ իշխանության ընկալունակությամբ ու լուծումների օպերատիվությամբ: Բայց քաղաքական համակարգի կայացման, հետևաբար նաև ազգի քաղաքական կազմակերպվածության աստիճանը որոշվում է նաև «աջակցության մուտքի» բովանդակությամբ: Քաղաքական համակարգը երկրի առջև ծառացած խնդիրները կարող է արդյունավետ լուծել միայն այն դեպքում, երբ հասարակությունը սահմանված կարգով պետությանը տրամադրում է անհրաժեշտ նյութական միջոցներ: Ավելին, համակարգի գործունեության արդյունավետությունը պայմանավորված է նաև հանրության կողմից իշխանություններին ցուցաբերած քաղաքական ու բարոյական աջակցության աստիճանով: «Աջակցության մուտքի» արդյունավետությունը մեծապես պայմանավորված է քաղաքացիների արժեքային ու գաղափարական կողմնորոշումների մոտիվացիոն համակարգի բովանդակությունից: Ընդ որում, հարկ է նկատել, որ իշխանությունների գործու-

նեության հանդեպ ցուցաբերված աջակցությունը միաժամանակ արտացոլում է պետական համակարգին մարդկանց քաղաքականապես ենթարկվելու շարժառիթները: Աջակցելու շարժառիթները կարող են լինել արժեքային, նյութական և ստիպողական: Այդ տեսակետից, օրինակ անկախ պետականության ձևավորման առաջին փուլում հայ հասարակության գրեթե բոլոր խավերը իշխանության ձեռնարկումներին գրեթե համազգային աջակցություն ցուցաբերեցին ոչ թե այն պատճառով, որ հարկադրված էին կամ շահադիտական ինչ-ինչ ակնկալիքներ ունեին, այլ այն պատճառով, որ կիսում էին առաջադրված հոգևոր-գաղափարական արժեքները /անկախություն, ազգային արժեքներ, ազատություն և այլն/:

Քաղաքական համակարգին ցուցաբերված նյութական ու քաղաքական ամեն մի աջակցություն կարող է դառնալ ամենօրյա վերարտադրություն, եթե այն դառնում է հասարակականորեն օգտակար քաղաքական որոշում: Բայց, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, քաղաքական ու տնտեսական իշխանությունների «փոխշահավետ համագործակցության» պարագայում, քաղաքական որոշումների կայացման վրա «ճնշման խմբերի» ազդեցությունը, որպես կանոն, կողմնակալ է և չի արտահայտում տնտեսապես անպաշտպան խավերի շահերը: Որոշումներ կայացնելու իմստիտուցիոնալ կառուցվածքը և այդ որոշումների կատարումը հայտնվում է խոշոր բիզնեսի և այլ սոցիալական ուժերի ազդեցության տակ, ինչի հատկանքով քաղաքական համակարգի «աջակցության մոտքի» գինը չի համապատասխանում որոշումների գնին: Հասարակությունը վճարում է ավելին, քան ստանում է: Եթե նկատի ունենանք նաև այն հանգամանքը, որ մեզանում քաղաքացիական իմստիտուտները, որպես հասարակության առավել թույլ կազմակերպված խավերի «ճնշման խմբեր» գրեթե չեն գործառնում, ապա կարելի է ասել, որ հասարակության մեծամասնությունը քաղաքական համակարգին ցուցաբերած աջակցությամբ համարժեք ազդեցություն չունի քաղաքական կուրսի վրա:

Հավանաբար դա բնորոշ է բոլոր անցումային հասարակություններին: Մի բան ակնհայտ է, որ մեզանում քաղաքական համակարգին ցուցաբերած աջակցությունը /հարկերի ու կոմունալ ծախսերի վճարում, զինվորական ծառայություն, օրինականության պահպանում, ընտրություններին մասնակցություն և այլն/ և պատասխան գործողությունները /սոցիալական ապահովություն, օրենքի առաջ բոլորի հավասարության ապահո-

վում, կենսաթոշակների բարձրացում և այլն/ չեն համընկնում: Ի լրումն այդ ամենի, հասարակական գիտակցության մեջ իշխում է այն համոզմունքը, թե սոցիալ-քաղաքական ընտրանին իր հնարավորություններից պակաս աջակցություն ցուցաբերելով պետական համակարգին /եկամոտների կեղծում, զինվորական ծառայությունից խուսափում և այլն/, գործում և ապրում է արտոնյալ պայմաններում:

Քաղաքական ու քաղաքացիական փոխհարաբերությունների փոխադարձ կողմնորոշվածության և հասարակության կենսական եռանդը կառուցողական հունի մեջ դնելու նախապայմանը սոցիալական արդարությունն է: Ազատության և արդարության համամասնության խախտման դեպքում, երբ անցումային շրջանի արտակարգ իրավիճակը նաև դառնում է քաղաքական շահարկումների և ծախողումների արդարացման միջոց, հասարակության մի մեծ հատված զրկվում է նյութական ու հոգևոր կյանքի պայմանների վերարտադրության հնարավորություններից և ձևավորում քաղաքական համակարգի հետ հարաբերվելու քաղաքական ու բարոյական նոր հիմունքներ՝ չմասնակցելու քաղաքականություն և չմասնակցելու բարոյականություն:

Երկրի սոցիալ-տնտեսական, բարոյա-հոգեբանական կյանքը միշտ էլ ենթակա է ազգի առջև ծառացած խնդիրների տրամաբանությանը: Այսօր այդ խնդիրների արդյունավետ լուծումը ենթադրում է կենցաղային զսպվածություն, զոհողություն, միաբանություն և, որ ամենակարևորն է, պետական կազմակերպվածություն: Ոչինչ այնպես չի կարող կազմալուծել ու պայթյունավտանգ դարձնել ներազգային կյանքը, ինչպես համատարած զսպվածության ու զոհողությունների պայմաններում առանձին խավերի ու շերտերի արտոնյալ կարգավիճակը:

ԳԼՈՒՏ ԵՐՐՈՐԴ
Քաղաքական եվ օրենսդիր
իշխանությունների
տարանջատման սկզբունքը

§ 1. Անցումային հասարակության
քաղաքական համակարգի ձևավորման
առանձնահատկությունները

Ժողովրդավարությունը ոչ միայն մեծամասնության իշխանություն է, այլև մեծամասնության կամքի սահմանադրորեն ճշտված ռեժիմ: Իսկ դա նշանակում է, որ քաղաքական համակարգն ու քաղաքական ռեժիմը պետք է լինեն և ժողովրդավարական և սահմանադրական: Բանն այն է, որ հատկապես անցումային հասարակություններում մեծամասնության իշխանության և սահմանադրական կարգի միջև հաճախ ծագում են որոշ հակասություններ, ինչի հետևանքով քաղաքական համակարգի գործունեությունը կարող է դուրս գալ սահմանադրական վերահսկողության շրջանակներից:

Քաղաքական համակարգի գործունեությունը բնութագրվում է երկու, հաճախ իրարամերժ, չափանիշներով՝ լեգիտիմությամբ և արդյունավետությամբ: Ընդ որում, քաղաքական համակարգի օրենսդիր թևի գործունեության հիմնական չափանիշը լեգիտիմությունն է, իսկ գործադիր թևինը՝ արդյունավետությունը: Սակայն, ինչպես ցույց է տալիս փոխակերպվող հասարակությունների քաղաքական կյանքի փորձը, վերոհիշյալ սկզբունքների միջև հաճախ ծագում են հակասություններ ու տարաձայնություններ, քանի որ իշխանության լեգիտիմության չափորոշիչներով ղեկավարվելու դեպքում միշտ չէ, որ հնարավոր է գտնել իրադրային հրատապ խնդիրների արդյունավետ լուծման օպտիմալ եղանակը: Նման իրավիճակներում և օրենսդիր և գործադիր իշխանությունները դրսևորում են սահմանադրական կարգը խախտելու պերմանենտ հակվածություններ: Դրա պատճառն այն է, որ սոցիալ-տնտեսական տրանսֆորմացիաների փուլը հասարակության մեծամասնությունը ընկալում և գնահատում է քաղաքական համակարգի գործողությունների նպատակահարմար

րության տեսանկյունից, իսկ քաղաքական էլիտար փոքրամասնությունը՝ անհրաժեշտության: Ուշագրավ է, որ տարաբնույթ այդ մեկնաբանությունը անցումային հասարակությանը բնորոշ այնպիսի երևույթ է, որն արտահայտում է քաղաքական համակարգի օրենսդիր և գործադիր թևերի գործառության խզվածությունները: Գործադիր իշխանությունը, որպես կանոն, առաջնորդվում է տնտեսական նպատակահարմարության օրինաչափություններով և կամա թե ակամա ղեկավարվում փոքրամասնություն կազմող սոցիալական ընտրանու շահերով, իսկ օրենսդիր իշխանությունը, որպես ներկայացուցչական ժողովրդավարության կրող, հաճախ ղեկավարվում է մեծամասնության պատկերացումներով ու տրամաբանությամբ: Այս հակասության պատճառով է, որ տրամաֆորմացիոն հասարակություններում պարբերաբար ծագում են «օրենսդիր» ու «գործադիր» ծգնաժամեր:

Այն հանգամանքը, որ անցումային հասարակություններում ինստիտուցիոնալ-իրավական մեխանիզմները արդյունավետ չեն գործում և քաղաքական համակարգերում մեծանում է անձնական կախվածության հարաբերություններ հաստատելու վտանգը, առանձնահատուկ հնչեղություն է հաղորդում քաղաքական համակարգի լեգիտիմության և գործադիր իշխանության անկախության հիմնահարցերին: Իսկ դա նշանակում է, որ քաղաքական և տնտեսական իշխանությունների սերտաճման, անցումային շրջաններին բնորոշ հեղափոխական ռոմանտիզմի և իշխանության մոնոպոլացման միտումների պարագայում սահմանադրական կարգը քաղաքական համակարգի նկատմամբ պետք է ղեկավարվի «անվստահության կանխավարկածի» սկզբունքով: Հետխորհրդային հասարակություններում այդ սկզբունքը առավել է կարևորվում նաև այն պատճառով, որ առաջին՝ քաղաքական նոր ընտրանին դեռևս չի ձերբազատվել խորհրդային քաղաքականության արժեքային հիմունքներից, ըստ որի «բարի նպատակներով» սահմանադրական կարգի շրջանցումը չի խախտում պետական որոշումների լեգիտիմությունը, երկրորդ՝ պահպանվել է նախորդ համակարգի դեմ պայքարի /հեղափոխական իրավիճակներին բնորոշ և հաճախ արդարացված/ քաղաքական ոչ լեգիտիմ գործողությունների իներցիան, երրորդ՝ իշխում է «սահմանային իրավիճակներում» քաղաքական ընտրանու արտակարգ լիազորությունների և «պրագմատիկ արկածախնդրություն» գործելաոճը, չորրորդ՝ սոցիալ-տնտեսական ու քա-

ղաքական կորպորատիվ շահերը ներկայացվում են որպես համազգային շահեր և այլն:

Վերոհիշյալ միտումները վկայում են, որ անցումային փուլերում գործում են քաղաքական համակարգի ձևավորման ու գործառնության որոշ օրինաչափություններ, որոնք նաև կանխորոշում են օրենսդիր և գործադիր իշխանությունների վարքն ու փոխհարաբերությունների բնույթը:

Այդ օրինաչափություններից մեկը իշխող փոքրամասնության արտոնյալ համակարգի ստեղծումն է: Դա հասարակության քաղաքական կազմակերպման առանձնահատուկ եղանակն է, որի հիմքում ընկած է էլիտարիզմի սկզբունքը: Սկզբունք, որի կիրառական ծանրաբեռնվածությունը մեծանում է սոցիալական համակարգերի անցումային փուլերում: Բանն այն է, որ ճգնաժամային հասարակություններում ծագում է համակարգի օպտիմալացման ու մոդեռնիզացման քաղաքականության անհրաժեշտություն, որի նախաձեռնողն ու իրագործողը, որպես կանոն, քաղաքական պատասխանատվություն ստանձող «գիտակից ու կազմակերպված փոքրամասնությունն» է: Տրամաբանական է նաև, որ ճգնաժամային իրավիճակներում «կազմակերպված փոքրամասնության» քաղաքական իշխանությունը ենթադրում է ժողովրդավարության որոշ սահմանափակումներ և սոցիոմշակութային պարտադրանքներ, քանի որ հասարակության առջև ծառացած պետականության վերականգնման, համակարգի մոդեռնիզացման և ներհամակարգային սոցիալ-տնտեսական որոշակիության հաստատման խնդիրները պահանջում են քաղաքական կամք և վճռականություն: Կազմակերպված ու գիտակից քաղաքական փոքրամասնության իշխանությունը ամբոխացված հասարակության օրգանական համախմբվածության վերականգնման հարցում կարող է նպաստավոր ազդեցություն ունենալ:

Պարզապես անհրաժեշտ է, որ քաղաքական էլիտան իր ինտելեկտուալ ու բարոյական որակներով գերազանցի պասիվ մեծամասնությանը և կողմնորոշված լինի դեպի ազգային շահը: Նկատենք նաև, որ նման իրավիճակներում կարևոր է ոչ միայն էլիտայի արժեքային ու բարոյական որակը, այլև փոխակերպման ենթարկվող հասարակության սոցիալական որակը /սոցիոմշակութային դիմանկարը/:

Անցումային փուլերում սահմանադրական կարգից շեղվելու քաղաքական էլիտայի պերմանենտ հակվածությունը և որոշ իմաստով նաև պար-

տադրվածությունը ծայրահեղ դրսևորումներից ապահովագրելու համար անհրաժեշտ է, որ հասարակության սոցիալական դիմանկարում իշխեն շուկայական հարաբերություններին բնորոշ որակներ՝ գործնականություն, սառնասրտություն, նախաձեռնություն, ձեռներեցություն, օրինականություն և այլն: Վտանգն այն է, որ նշված որակների բացակայության պարագայում քաղաքական էլիտան կարող է գործել անհրաժեշտ հակազդող և զսպող սոցիոմշակութային հսկողությունից անկախ: Նման դեպքերում քաղաքական ընտրանին, մի կողմից, փորձում է բարեփոխումներն անցկացնել իր պատկերացումներին ու քաղաքական համոզմունքներին համապատասխան, մյուս կողմից՝ ըստ կորպորատիվ շահի: Նկատենք նաև, որ երկու դեպքում էլ իշխող փոքրամասնության արտոնյալ համակարգը իր գործելակերպը արդարացնելիս ելնում է հետևյալ հիմնավորումներից.

- սոցիալական ծանր վիճակում հայտնված «պահպանողական մեծամասնությունը» անցումային փուլում չի կարող օբյեկտիվ գնահատել տեղի ունեցող գործընթացների պատմական նշանակությունը և չի կարող քաղաքական ճիշտ ընտրություն կատարել,

- իրենց ծրագրերը սոցիալական հարցերով ծանրաբեռնած և մշտապես ժողովրդի համակրանքին արժանանալու խնդիր ունեցող քաղաքական ընդդիմադիր ուժերը անկարող են գլխավորել ու առաջ մղել բարեփոխումների գործընթացը,

- անցումային փուլերում քաղաքական ուժերի տարբերակումը, և նրանց միջև զաղափարական ու քաղաքական տարբերությունները պայմանական բնույթ ունեն,

- անցումային հասարակություններում բարեփոխումներ իրագործելու համար անհրաժեշտ է հենվել քաղաքական պատասխանատվություն ստանձող և ժողովրդի դժգոհությունները հաշվի չառնող հասարակության «գիտակից ու կազմակերպված» ընտրանու վրա:

Փոխակերպվող հասարակություններին բնորոշ քաղաքական զարգացումների մյուս առանձնահատկությունը իշխանության մենաշնորհման ճանապարհով իրադարձություններին արագ արձագանքող քաղաքական իշխանության կենտրոնացված համակարգի ձևավորումն է: Ներկայացուցչական ժողովրդավարությանը ոչ միշտ բնորոշ այս երևույթը ունի առարկայական որոշ հիմքեր: Գաղափարական ու քաղաքական մեկ հա-

մակարգից մյուսին անցման առաջին շրջանում հատկապես ընդդիմադիր քաղաքական ուժերը հակված են երկրում ընթացող գործընթացները չափից ավելի գաղափարականացնել: Մինչդեռ սահմանային իրավիճակներում գործող պետական կառույցը պետք է ունենա որոշումներ կայացնելու ճկուն համակարգ: Դժվար չէ պատկերացնել, թե դեռևս լիովին չկայացած քաղաքական ուժերի պարագայում կառավարման պառլամենտական համակարգը մեզանում ինչ արդյունավետությամբ կարող էր քաղաքական որոշումներ կայացնել: Այդ առումով նախագահական համակարգը անցումային փուլերում կառավարման առավել արդյունավետ եղանակ է: Բայց իշխանության կենտրոնացված համակարգը արդյունավետ կարող է գործել այնքան ժամանակ, քանի դեռ ունի քաղաքական կայուն հենարան, որը հարկ եղած դեպքում կարող է նաև սահմանադրական կարգը շրջանցող կամ յուրովի մեկնաբանող օրենսդրական որոշումներ կայացնել:

Հետխորհրդային երկրների քաղաքական զարգացումները ցույց են տալիս, որ անցումային խնդիրներ լուծող հասարակություններում քաղաքական դաշտի և իշխանության քաղաքական հենարանի ձևավորման գործընթացներն ընթանում են այլ «օրինաչափություններով»: Մասնավորապես, հայտնի է, որ գաղափարապես կազմակերպված քաղաքական կուսակցությունները, որպես կանոն, պահպանողական գործելակերպ ունեն, մինչդեռ համակարգային փոխակերպումների շրջանում իշխանությունը գաղափարապես «մոբիլ» քաղաքական հենարանի կարիք ունի, քանի որ «ռիսկային հասարակություններում» ազգային կյանքի ներքին կազմակերպվածությունը, արտաքին ու ներքին հնարավոր և իրական վտանգները զգալու և կանխելու համակարգային ընկալունակությունը, ինչպես նաև իրադարձություններին արձագանքելու արագությունը պետք է բարձր լինի: Սրանք իրողություններ են, որոնք հաճախ հակասում են քաղաքական ու օրենսդրական իշխանությունների տարանջատման դասական սկզբունքին: Նախապատվությունը տալով որոշումների արդյունավետությանը և ոչ թե գործողությունների լեգիտիմությանը, անցումային շրջանի իշխող քաղաքական ընտրանին հակված է քաղաքական դաշտի և քաղաքական հուսալի հենարանի ձևավորման նոր տեխնոլոգիաների փորձարկմանը, որի օգնությամբ «անսպասելիորեն» ձևավորվում է օրենսդրական մարմնում մեծամասնություն կազմող «իշխանության կու-

սակցություն»։ Նկատենք, որ այդ ճանապարհով ոչ միայն լուծվում է իշխող փոքրամասնության քաղաքական հենարանի, այլև քաղաքական գործունեության արդյունավետության և լեգիտիմության համատեղման ամիրաժեշտության հարցը։ Անցումային շրջանի հատկապես առաջին փուլում քաղաքական և օրենսդիր իշխանությունների փոխհարաբերությունների առանձնահատկություններից մեկն այն է, որ ներկայացուցչական օրենսդիր իշխանությունը իր իշխանամետ ու ընդդիմադիր թևերով պարբերաբար հակադրվում է գործադիր իշխանությանը։ Այդ իսկ պատճառով էլ անցումային որոշ երկրներում /Ռուսաստան, Հայաստան և այլն/ իշխող քաղաքական վերնախավը ակտիվ միջամտում և բացահայտ ու քողարկված միջոցներով փորձում է նպաստել հուսալի ու կանխատեսելի օրենսդրական որոշումներ կայացնող պառլամենտական մեծամասնության ձևավորմանը։

Իշխանության մենաշնորհման ճանապարհով կենտրոնացված և «իշխանության կուսակցության» օգնությամբ որոշումների լեգիտիմությունը ապահովող կառավարման համակարգը հստակ պատասխան է տալիս նաև այն հարցին, թե ժողովրդավարական պետության մեջ ու՞մ է պատկանում իշխանությունը։ Ընդունելի չէ այն տարածված տեսակետը, թե քաղաքական ինստիտուտների ու հաստատությունների թիկունքում գործում են չբացահայտված խորհրդավոր ուժեր, որոնք էլ հենց կանխորոշում են այդ ինստիտուտների գործունեության ուղղվածությունը։ Այդ «խորհրդավոր» ուժը հենց իշխող ընտրանին է, որին կարելի է բնութագրել որպես իրադրային դասակարգ։

Հաշվի առնելով քաղաքական և օրենսդիր իշխանությունների գործունեության գնահատման տարբեր չափորոշիչների առկայությունը /արդյունավետություն և լեգիտիմություն/, կարելի է ասել, որ փոխակերպվող հասարակություններին բնորոշ մյուս քաղաքական օրինաչափությունը իշխանության տարբեր թևերի միջև պարբերաբար կրկնվող ինստիտուցիոնալ տարաձայնություններն ու հակասություններն են։ Ուշագրավ է, որ քաղաքական ու գաղափարական պայքարի հիմնական թիրախը գործադիր իշխանությունն է։ Այդ գրեթե օրինաչափ հանգամանքը վկայում է, որ իշխանության մենաշնորհման պարագայում գործադիր իշխանությանը վերագրված է երկակի գործառույթներ։ Մի կողմից՝ պետական ցածր կարգապահության, հովանավորչական ու կլանային համակարգերի ակտիվ

գործունեության պայմաններում գործադիր իշխանությունը վաղ թե ուշ դառնում է քաղաքական համակարգի ամենախոցելի օղակը, մյուս կողմից՝ տնտեսական բարեփոխումների պայմաններում այն դառնում է իշխող քաղաքական ուժերի անիրագործելի ծրագրերի ձախողման պատասխանատվության թիրախ: Պատահական չէ, որ թե Հայաստանում, և թե հետխորհրդային մյուս հանրապետություններում կառավարություններն ու նրանց նախագահները հաճախակի փոխվում են: Ինստիտուցիոնալ այս երկվության շրջանակներում գործադիր իշխանության ձևավորման հարցում կարելի է առանձնացնել երկու մոտեցում: Առաջին՝ խորհրդարանում մեծամասնություն կազմող ուժը ստանձնում է երկրի զարգացման քաղաքական պատասխանատվությունը և իր սցեհալ-տնտեսական ծրագրերի գործադրմամբ գաղափարականացնում տնտեսությունը՝ դրանից բխող բոլոր հետևանքներով: Երկրորդ՝ խորհրդարանում մեծամասնություն կազմող քաղաքական ուժերը պաշտպանում են ապագաղափարականացված տնտեսության մոդելը և կազմում պրոֆեսիոնալների կառավարություն:

Միանգամից նկատենք, որ քաղաքական նոր համակարգի ձևավորման պայմաններում, երբ ընթանում է նաև «կյանքի ու մահվան» գաղափարական սուր պայքար և սկսած բարեփոխումների հաջողության երաշխիքներ չկան, գործադիր իշխանության ձևավորման վերոհիշյալ տարբերակները իշխող ընտրանու համար քաղաքականապես նպատակահարմար չեն: Առաջին դեպքում գործադիր իշխանությունը կարող է դառնալ չափից ավելի քաղաքական լիազորություններ ունեցող մարմին, երկրորդ դեպքում կմեծանա տարբեր կորպորատիվ շահեր ունեցող խմբերի ազդեցության հավանականությունն ու հնարավորությունը:

Հայաստանի քաղաքական համակարգի ձևավորման սկզբնական շրջանում, երբ իշխանության բուրգի լիազորությունները դեռևս ճշգրտված չէին, գործադիր իշխանությունը մի կարճ ժամանակահատված քաղաքական մարմին էր: Բայց քաղաքական համակարգի գործառույթների ճշգրտմանը զուգահեռ, գործադիր և օրենսդիր մարմինների միջև ծագեցին ինստիտուցիոնալ հակասություններ, քանի որ քաղաքական պատասխանատվություն ունեցող կառավարությունը ցանկանում էր նույն չափով ընդլայնել իր լիազորությունները: Ըստ էության դա վարչապետական հանրապետություն ստեղծելու փորձ էր, որն ընդունելի չէր օրենսդիր

իշխանության համար: Պատահական չէ, որ այն օրերի խորհրդարանը ոչ միայն մերժեց ըստ էության վարչապետական հանրապետությունը ստեղծելու գործադիր իշխանության պահանջը, և ոչ միայն չամրագրեց վարչապետի քաղաքական կարգավիճակը, այլև հիմնադրեց, այսպես կոչված, «նվազագույն քաղաքական հավակնություններով վարչապետի» ինստիտուտ, ինչը հետագայում լիովին վավերացրեց նաև կառավարման նախագահական համակարգը:

Անցումային շրջաններում ապաքաղաքականացված գործադիր իշխանության մոդելը ունի և առավելություններ, և թերություններ: Չմտնելով մանրամասների մեջ, նկատենք միայն, որ այդ մոդելը բացառում է երկիշխանությունը և այդքանով էլ դրական է: Սակայն, ինչպես ցույց է տալիս փորձը, այս դեպքում երկիշխանությունը պահպանվում է քաղաքական դաշտում, և «իշխանության կուսակցություն» դառնալու համար պայքարը վերաճում է գործադիր լծակներ ստանալու և դրանցից օգտվելու պայքարի, առավել ևս, որ նվազագույն քաղաքական հավակնության գործադիր իշխանությունը «ազատված» է քաղաքական պատասխանատվությունից: Պատահական չէ, որ մինչև այսօր կառավարության գործունեության արդյունքների համար որևէ քաղաքական ուժ դեռևս քաղաքական պատասխանատվության չի ենթարկվել:

Փոխակերպվող հասարակությունների քաղաքական համակարգի ձևավորման մյուս առանձնահատկությունն էլ այն է, որ նվազագույն քաղաքական հավակնություններ ունեցող գործադիր իշխանության գործունեության արդյունավետությունը մեծապես պայմանավորված է գաղափարական ու քաղաքական նախընտրանքներ չունեցող պետական բյուրոկրատական ապարատի գոյությամբ, որը նաև պետք է երաշխիքներ ունենա, որ իշխանափոխությունները չեն անդրադառնա իր կարգավիճակի վրա:

Ցանկացած քաղաքական համակարգ ունի իրականության և իրադարձությունների ընկալման արժեքային կոդեքս՝ պրոբլեմային դաշտ: Եթե քաղաքական այս կամ այն որոշումը, որքան էլ այն ռացիոնալ լինի, հակասում է համակարգի արժեքային կոդեքսին, համակարգը այն մերժում է: Այդ իմաստով ինստիտուցիոնալ տարածայնությունների պարագայում պետական բյուրոկրատական ապարատը հայտնվում է, այսպես կոչված, «լարվածության դաշտում», քանի որ, մի կողմից՝ պարտավորված է գոր-

ծել իր իրավասությունների շրջանակներում առկա պրոբլեմների լուծման տրամաբանությամբ համապատասխան, մյուս կողմից նա չի կարող անտեսել քաղաքական համակարգի արժեքային կոդեքսի պահանջները: Այդ իմաստով գաղափարական ու քաղաքական նախընտրանքներ չունեցող բյուրոկրատական ապարատի գործունեության ռացիոնալությունը միշտ էլ սահմանային ռացիոնալություն է: Իսկ դա նշանակում է, որ իշխող քաղաքական համակարգի նկատմամբ բյուրոկրատական ապարատի չեզոքության և ոչ ստանդարտ պրոբլեմներին արագ արձագանքելու կարողության միջև ծագում են որոշակի հակասություններ ու անհամապատասխանություններ: Համակարգը մերժում է այն պաշտոնյային, որը չի ղեկավարվում ընդունված արժեքային կոդեքսով: Փորձը ցույց է տալիս, որ իշխանության տարանջատման սկզբունքի հռչակումը պետական ապարատի գործունեության ռացիոնալացման համար անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայման է: Քաղաքական պրոցեսների օլիգարխացման և իշխանության մենաշնորհման պայմաններում իշխանական հարաբերությունները ղեկավարվում են ու կարգավորվում գաղափարական ու քաղաքական նպատակահարմարության սկզբունքներով:

Կառավարման ապարատի ռացիոնալ գործունեության համար անհրաժեշտ է, որ պաշտոնյան լինի ազատ և ենթարկվի միայն ծառայողական պահանջներին, ունենա ծառայողական հստակ աստիճանակարգ, կարողանա հստակ գուշակել իր ծառայողական կարիերան և այլն: Մինչդեռ ավանդական ու խարիզմատիկ քաղաքական համակարգերում ադմինիստրատիվ ապարատը մշտապես կախված է պետական համակարգում իշխող «արժեքային կոդեքսին» հավատարիմ լինել-չլինելու հանգամանքից: Փորձը ցույց է տալիս, որ անցումային հասարակությունների քաղաքական ու կառավարման համակարգերում քաղաքական իշխանության և պետական բյուրոկրատական ապարատի միջև հաճախ ընթանում է չհայտարարված ներիշխանական պայքար: Չունենալով հստակ կարգավիճակ և ստիպված գործելով ընդունված «արժեքային կոդեքսի» շրջանակներում, բյուրոկրատական ապարատը, ըստ անհրաժեշտության, հեշտությամբ կերպարանափոխվելով և արագ համակերպվելով փոփոխվող քաղաքական իրավիճակներին, շահարկելով նաև քաղաքական և գործադիր իշխանությունների ինստիտուցիոնալ հակասությունները, դառնում է «ժամանակավորապես կառավարող» միակ իրական ուժը:

Անցումային փուլերում քաղաքական համակարգի գործունեության առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ իշխանության քաղաքական հենարանի և պետական բյուրոկրատական ապարատի ձևավորման հիմքում ընկած է յուրահատուկ «արժեքային կոդեքս», ինչի հետևանքով քաղաքական նոր համակարգի ձևավորման հատկապես սկզբնական փուլում հասարակության ոչ լեգիտիմ շեշտավորման սկզբունքի տեխնոլոգիան կիրառվում է նաև քաղաքական կյանքում: Ըստ էության, տեղի է ունենում քաղաքական ոչ լեգիտիմ շերտավորում և քաղաքական դաշտի ոչ լեգիտիմ ձևավորում, ինչը անհուսալի է դարձնում ողջ քաղաքական համակարգը: Փորձը ցույց է տալիս, որ գաղափարական ու քաղաքական հենքի վրա չձևավորված, բայց իշխանության քաղաքական հենարանի գործառույթ կատարող ուժերը «հանգամանքների փոփոխության» պատճառով ու առիթով կարող են ենթարկվել գաղափարական «անսպասելի» կերպարանափոխման: Այդ երևույթը ցույց է տալիս, որ քաղաքական իրադրության փոփոխման դեպքում քաղաքական ողջ համակարգի և նրա միջուկը կազմող իշխանության ներքին դիմադրողականությունն ու հուսալիությունը մեծապես պայմանավորված է անձնական ու կլանային շահերով: Այդ իսկ պատճառով էլ անցումային հասարակություններում քաղաքական պատասխանատվություն ստանձած «գիտակից ու կազմակերպված փոքրամասնությունը» չունի միասնական գաղափարական հիմք և վաղ թե ուշ կարող է վերածվել քաղաքական օլիգարխիայի՝ իրեն բնորոշ ներքին հակասություններով ու խարդավանքներով: Արդյունքում, որպես կանոն, քաղաքական ու իշխանական համակարգերի առանձին օղակների միջև կապն ու համագործակցությունը ենթարկվում է ոչ այնքան գաղափարական ու ֆունկցիոնալ կախվածության, որքան իշխանության ներկայացուցիչների միջև հաստատված անձնական կախվածության հարաբերությունների տրամաբանությանը:

Տրանսֆորմացիոն հասարակությունների քաղաքական էլիտան իշխանության դերի ու նպատակների մասին ստեղծում է այնպիսի պատկերացումներ ու սկզբունքներ, որ այդ համակարգի մեջ ներառվող գաղափարական ու քաղաքական ընդդիմախոս գործիչն անգամ արագորեն ենթարկվում է քաղաքական ու գաղափարական ինքնության տրանսֆորմացիայի: Նման մեկնարկային գործելակերպի դեպքում համակարգի քաղաքական զարգացումների ուղղվածությունը շատ հաճախ որոշվում է ոչ թե

այս կամ այն կուսակցության կամ քաղաքական միավորման հիմնադրույթների համաձայն, այլ իշխանության ժանրակչի լծակ ունեցող որևէ գործչի կողմից: Տեղի է ունենում անցումային հասարակությունների բնորոշ մի երևույթ, երբ որոշ դեպքերում ոչ թե քաղաքական կուսակցություններն են ձևավորում ու առաջադրում քաղաքական և, առավել ևս, պետական գործիչներ, այլ հակառակը: Եթե մի կողմ թողնենք «գաղափարական կերպարանափոխման» բարոյական տեսանկյունը, ապա պետք է ընդունել, որ գաղափարական ու քաղաքական ինքնությունից զանգվածաբար հրաժարվելու երևույթն ընդամենը վկայում է, որ երկար ժամանակ իշխանության լծակներ ունեցող գործիչներից շատերը ընդունում ու համակերպվում են գործող համակարգի քաղաքական զարգացումների ներքին տրամաբանությանը: Իսկ այդ տրամաբանությունը երկիմաստ է: Անցումային փուլերում իշխանությունը հասարակությանը ներկայանում է որպես ազգային անվտանգության ու շահերի պաշտպան, գործելով, սակայն, «գիտակից ու կազմակերպված փոքրամասնության» շահերի տրամաբանությամբ: Մի բան ակնհայտ է. քաղաքական ու գաղափարական ինքնության կերպարանափոխման փաստն ինքնին վկայում է, որ անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգի գաղափարական դիմադրողականությունը խիստ ցածր է:

Անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգին բնորոշ վերոհիշյալ երևույթը վկայում է, որ կոռուպցիան միայն տնտեսական դրսևորումներ չունի: Այս առնչությամբ գերմանացի հայտնի սոցիոլոգ Վեբերը նկատում է, որ ռացիոնալ պետական ծառայողը, որպես կառավարման ֆունկցիոնալ էլեմենտ, ռացիոնալ իշխանության ատրիբուտ է, և քանի դեռ քաղաքական համակարգը ղեկավարվում է արժեքային ինչ-ինչ կողոքսով, ամեն հերթական իշխանափոխությունից հետո, եթե անգամ ընդունվել է պետական ծառայողի մասին օրենք, այդ համակարգը հայտնվում է ճգնաժամի մեջ և ենթարկվում արմատական կադրային փոփոխության: Քաղաքական կոռուպցիան նվազագույնի հասցնելու մյուս պայմանն էլ այն է, որ ֆունկցիոնալ հստակություն մտցվի պետական ծառայողների և կուսակցական ղեկավարների գործունեության միջև: Ինքնին հասկանալի է, որ կուսակցական ֆունկցիոները քաղաքական գործիչ է և ցանկանալու դեպքում անգամ չի կարող գործել որպես անկողմնակալ ու քաղաքական ճնշումներից ազատ պետական ծառայող:

Էլիտար ժողովրդավարության սկզբունքներով ձևավորված հետխորհրդային տրանսֆորմացիոն հասարակությունների քաղաքական համակարգի գործունեության մյուս առանձնահատկությունն էլ այն է, որ իշխանությունը դժվարություններ ունի գաղափարական ինքնահաստատման հարցում: Հաշվի առնելով գաղափարական գերիշխանության հաստատման անհնարինությունը, առավել ևս, որ հասարակության «պահպանողական մեծամասնության» համար լիբերալ բարեփոխումներն ընկալվում են որպես տնտեսական կյանքի կազմալուծման հիմնական պատճառ, շրջանառության մեջ է դրվում ապակենտրոն ու ապագադափարականացված հասարակության համակարգը:

§ 2. Անցումային հասարակության ներքին հուսալիության հիմնահարցը

ԱՊՀ երկրները հետխորհրդային շրջանում անցել են ներքաղաքական պայքարի մի շարք փուլեր: Առաջին փուլում պայքարի գաղափարականացումն անխուսափելի էր, քանի որ նորանկախ երկրները կանգնած էին իրենց զարգացման պատմական հեռանկարի հայեցակարգը ճշգրտելու անհրաժեշտության առջև: Գաղափարական ինքնորոշման այս փուլում մի որոշ ժամանակ պայքարի հիմնական թիրախը կոմունիստական գաղափարախոսությունն էր: Ի դեպ, գերմանացի հայտնի տեսաբան, ֆրանկֆուրտյան դպրոցի հայտնի ներկայացուցիչ Յու. Հաբերմասը հանգամանորեն վերլուծելով կառուցվածքային տրանսֆորմացիայի արդի գլոբալ պրոբլեմները, նկատում է, որ կոմունիստական իշխանության վերացումից հետո անհրաժեշտություն առաջացավ փոխել քաղաքական ուժերի /աջեր՝ ձախեր/ գաղափարական պայքարի ուղղվածությունը, քանի որ կոմունիստական գաղափարախոսության քննադատությունը այլևս որևէ հետաքրքրություն չի ներկայացնում: Նկատենք, սակայն, որ բազմակուսակցական համակարգի ձևավորումից հետո էլ տրանսֆորմացիոն հասարակություններում քաղաքական ուժերի տարբերակումը որոշ իմաստով պայմանական բնույթ է կրում: Թե՛ ժողովրդավարական և թե՛ ազգայնական կոչվող ուժերն իրենց գործելակերպով, Սահմանադրության նկատմամբ իրենց վերաբերմունքով, ինչպես նաև «սոցիալիստական» ու «կապիտալիստական» հասարակական համակարգերի իրենց պատկերացումներով գրեթե չեն տարբերվում: Համընկնում են նաև հասարակության «պահպանողական մեծամասնությանը» կառավարելու սկզբունքները:

Հայաստանի քաղաքական դաշտի ձևավորման շուրջ տասնամյա փորձը վկայում է, որ այդպես էլ ձևավորվեցին «ազատ» ու «պետական» քաղաքացիների կենսափոխություններն արտահայտող այնպիսի քաղաքական կազմակերպություններ, որոնք կարողանային նաև գործնականում հաստատել իրենց գաղափարական դրույթների իրագործելիությունը: Հերթական ու արտահերթ ընտրությունների արդյունքները ցույց են տալիս, որ քաղաքական հիմնական կուսակցությունները մրցունակ չեն: Ոչ առճակատ բախումների տանելու նրանց կոչերը, ոչ նախկին վար-

չախմբի դեմ պայքարի մեծ վաստակ ունենալու հիշեցումները, լիբերալիզմի կամ ազգայնականության վտանգներով մարդկանց զգաստացնելու հորդորները ժողովրդի մեջ ցանկալի արծազանք չեն գտնում: Անշուշտ, այդ դեպքում ընտրական «նոր տեխնոլոգիաները» վճռորոշ դեր են կատարում: Բայց պակաս նշանակություն չունի նաև այն համգամանքը, որ տրանսֆորմացիոն հասարակություններում, ուր դեռևս չեն ավարտվել հասարակության սոցիալական շերտավորման տնտեսական ու սոցիալ-հոգեբանական գործընթացները, քաղաքական կուսակցությունները չեն կարող ունենալ կայուն ու հուսալի սոցիալական հենարան: Առավել ևս, որ գործել կուսակցությունների մեծ մասը, հավակնելով ազգի անունից խոսելու ու գործելու մենաշնորհին, այդպես էլ չեն ուզում հասկանալ, թե կոնկրետ որ սոցիալական խավը որ կուսակցությունից ինչ պահանջ ու ակնկալիք ունի:

Որոշ վերապահումով անշուշտ, բայց կարելի է ասել, որ տրանսֆորմացիոն հասարակություններում քաղաքական կյանքի գաղափարականացումը դարձել է մի կողմից՝ ներհիշխանական ճգնաժամերի և ազդեցության ոլորտների համար պայքարի միջոց, մեկ այլ դեպքում՝ իշխանության դեմ պայքարը կազմակերպելու եղանակ: Իրականում, քաղաքական ուժերի գաղափարական տարածայնություններն արտահայտված են միայն նրանց ծրագրային փաստաթղթերում: Նման եզրակացության համար հիմք կարող է հանդիսանալ այն անժխտելի փաստը, որ Հայաստանի պարագայում անցած այս տարիներին իշխանության մասնակից կամ քաղաքական հենարան են դարձել գրեթե բոլոր քաղաքական կուսակցությունները, բայց ներքին քաղաքական կուրսը սկզբունքորեն չի փոխվել: Այս փաստից կարելի է ամել երկու հիմնական եզրակացություն: Կամ «սիմվոլիկայի» ոլորտում տարածայնությունները մարտավարական նշանակություն ունեցող հնարքներ են՝ իշխող քաղաքական ուժերին քննադատելու և իշխանության հասնելու նկատառումներով, կամ էլ, ինչպես ցույց է տալիս քաղաքական կյանքի փորձը, իշխանության հասած ուժերը չեն կարող մնալ «սիմվոլիկայի» ոլորտում, և հարկադրված են ենթարկվել գործադիր իշխանության պրագմատիկ տրամաբանության պարտադրանքներին: Այլապես դժվար է հասկանալ, թե գաղափարապես իրարամերժ քաղաքական ուժերն ինչպես են դառնում միևնույն իշխանությանն աջակից ու մասնակից քաղաքական հենարան:

Ակնհայտ փաստ է, որ հասարակության գործառնության կայունությունը ապահովում են այն ինստիտուտները, որոնք սոցիալական տարբեր խմբերի միջև հաստատում են փոխհարաբերություններ, արտադրում ու տարածում են համակեցության արժեքային կողմնորոշումներ ու գաղափարներ: Նման ֆունկցիա կատարող ինստիտուտներից է նաև քաղաքական բազմակուսակցական համակարգը:

Հարց է առաջանում, թե այդ գործառնությոնը որքանով է բնորոշ ՀՀ բազմակուսակցական քաղաքական համակարգին: Ինչու՞ Հայաստանում կուսակցական պլուրալիզմը չի նպաստում համակեցության ռացիոնալացմանը:

Ոչ հեռու անցյալում իշխում էր մի համատարած մտայնություն, թե բավական է ազատվել կոմունիստական կուսակցության մենիշխանությունից, ստեղծել բազմակուսակցական համակարգ, և հասարակական կյանքը ինքնին կընթանա ժողովրդավարական սկզբունքներին համապատասխան: Ձևական իմաստով Հայաստանի քաղաքական համակարգը առանձնապես չի տարբերվում արևմտյան քաղաքական համակարգերից: Բայց որակական իմաստով ՀՀ քաղաքական ուժերն ու կազմակերպությունները ներազգային կյանքի կազմակերպման ու կարգավորման գործում դեռևս չեն կատարում նույն դերն ու նշանակությունը: Որոշ իմաստով նրանք ինքնանպատակ են և ազգային ու հասարակական շահերի մասին հիշում են ընտրությունից ընտրություն: Մեզանում հասարակության մեծամասնությունը դեռևս չի շփվում կուսակցական կառույցների հետ և իր շահերի ու արժեքային կողմնորոշումների պաշտպանությունը այդ կառույցների մեջ չի տեսնում: Եթե անգամ նրանց միջև կապ կա, ապա միայն միջնորդավորված՝ կուսակցական մամուլի և այլ լրատվամիջոցների միջոցով, որոնք նաև միշտ չէ, որ տալիս են իրավիճակի աղեկվատ արտացոլումը: Հասարակության մեջ գաղափարական խոր արմատներ չունենալու պատճառով հաճախ կուսակցությունները քաղաքական թատերաբեմից հեռանում են իրենց լիդերի ձախողման հետ մեկտեղ: Այսօր արդեն միանշանակորեն կարելի է ասել, որ անցումային հասարակություններից շատերում բազմակուսակցական համակարգը էապես չազդեց հասարակական կյանքի ժողովրդավարացման վրա: Բոլոր դեպքերում, նրանց գործունեությունը չարդարացրեց հասարակություն մեծամասնության սպասումները: Բանն այն է, որ ավանդական-փակ հասարակությունից ժո-

ղովորավարական-բաց հասարակության անցման ներկա փուլում արմատապես փոխվել է քաղաքական ինստիտուտների, սոցիալական խմբերի ու անհատների փոխհարաբերությունների բնույթն ու բովանդակությունը: Էապես փոխվել են թե արտադրության կազմակերպման, թե բաշխման համակարգի և թե գաղափարական կողմնորոշումների համակարգերը: Երբեմնի կենսական կողմնորոշումների հնարավորություն և «անհրաժեշտություն» չունեցող հասարակությունը հայտնվել է այնպիսի պայմաններում, որ գործնականում հնարավոր չէ ընտրություն չկատարել: Հասարակական կյանքը դառել է այլընտրանքային, ինչը մարդկանց մեծամասնության համար ոչ թե դրական, այլ «վթարային» նշանակություն ունի: Ինքնին հասկանալի է, որ այլընտրանքային այդ «քառսում» առանձնահատուկ դեր կարող է կատարել քաղաքական բազմակուսակցական համակարգը: Բայց ամբողջ հարցն այն է, որ փոխակերպվող հասարակություններում քաղաքական կուսակցությունների գաղափարական որոշակիությունն ու ներքին դիմադրողականությունը դեռևս խիստ ցածր է: Ցանկության դեպքում ամեն մի առանձին կուսակցության ներսում կարելի է գտնել երկրի քաղաքական ու գաղափարական ողջ ներկայակալը: Ի լրումն այդ ամենի, ներկուսակցական տարածայնությունները. արդեն օրինաչափություն դարձած պառակտումներն ու «քույր» կուսակցությունների ձևավորումը մարդկանց հնարավորություն չի տալիս ճիշտ կողմնորոշվել այլընտրանքային գաղափարական այս քառսում: Եվ ինչպես կողմնորոշվի, երբ կուսակցություններից շատերը խոսում են իրենց առանձնահատուկ գաղափարական որոշակիության մասին, բայց քաղաքական ամեն մի հերթական շրջադարձի ժամանակ դրսևորում գաղափարական պլյուրալիզմ, ըստ անհիրաժեշտության, արմատական կամ ազատական ներկայանալու հավակնություն:

Անցումային հասարակության քաղաքական կազմակերպությունների ներքին դիմադրողականության ու գաղափարական որոշակիության անբավարար վիճակի պատճառներից մեկը ներկուսակցական փոխհարաբերությունների անձնավորված բնույթն է: Ըստ էության, կուսակցությունները կառուցված են «անձնական կախվածության» հարաբերությունների ավատատիրական սկզբունքներով: Այդ տեսակետից կարելի է ենթադրել, որ քիչ թե շատ կոլեկտիվ պատասխանատվության կառավարման համակարգի ստեղծման ցանկացած փորձ դատապարտված է, եթե այդ սկզ-

բունքին ձգտող իշխանությունը պետք է գործ ունենա «անձնական կախվածության» սկզբունքով գործող կուսակցությունների հետ: Բանն այն է, որ «անձնական կախվածությունը» կլանային համակարգերին բնորոշ հարաբերությունների ձև է: Այդ իսկ պատճառով էլ տրամաբանական հարց է առաջանում. կլանների դեմ պայքարի հավակնություններ ունեցող իշխանությունը, եթե այդ հավակնությունները նաև անկեղծ են, ինչպես կարող է կառավարման համակարգը համալրել կլանային սկզբունքներով գործառնող կուսակցությունների կողմից գործուղված «արհեստավարժ» կադրերով:

Տրանսֆորմացիոն հասարակություններում եթե իշխանությունների կադրային քաղաքականությունն այս կամ այն չափով գտնվում է հասարակական հսկողության դաշտում, ապա կուսակցական առաջադրումներն ընդհանրապես դուրս են հասարակական քննարկումներից: Չաշվի առնելով ներկուսակցական փոխհարաբերությունների բնույթը՝ տրամաբանական հարց է առաջանում. կուսակցությունների «արհեստավարժ» կադրերը որքանով են նարկայացնում հասարակության բարոյական և ինտելեկտուալ պոտենցիալը, որքանով են նրանք ղեկավարվում «համոզմունքների թփկայով» կամ «պատասխանատվության թփկայով»: Այդ տեսակետից, որքան ռեֆորմացիայի կարիք ունի անցումային հասարակության պետական համակարգը, նույնքան և ավելի ռեֆորմացիայի խնդիրներ ունեն քաղաքական կուսակցությունները: Այն պահանջները, որ ընդդիմադիր ու իշխանամետ ուժերը դնում են պետական համակարգի առջև, նույն հաջողությամբ և նույն տրամաբանությամբ իշխանությունները կարող են և արդեն պարտավոր են պահանջել քաղաքական ուժերից:

Տրանսֆորմացիոն հասարակություններում ձևավորվում է մի ընդհանուր գիտակցություն, թե երկրի ու հասարակության առջև քաղաքական միակ պատասխանատուն իշխանությունն է: Կասկած չկա, որ իշխանության հիմնական գործառնությունը երկրի ներքին ու արտաքին անվտանգության ապահովումն է: Բայց հենց այն պատճառով, որ իշխանությունը, ի վերջո, ձևավորվում է քաղաքական ուժերից, նշանակում է, որ ցանկացած կուսակցություն ունի պատասխանատվության իր բաժինը: Քաղաքական կազմակերպությունների գործունեությունն ամբողջապես առնչվում է ազգային ու պետական անվտանգության հարցերին և արդեն այդքանով այն պետք է ոչ միայն բաց լինի, այլև վերահսկելի: Քաղաքական կազմակեր-

պությունների գործունեության ռեֆորմացիան անհրաժեշտ է նաև ներքաղաքական զարգացումների տեսանկյունից: Վերջին հաշվով այդ կազմակերպությունները հասարակության և իշխանության կապի ու փոխհարաբերության միջանկյալ օղակներ են և, այսպես կոչված, հասարակության սոցիալ-տնտեսական ու քաղաքական պահանջները իշխանությանը ներկայացնող միջնորդներ: Անբնական է, երբ համընդհանուր քննադատության թիրախ դարձած իշխանության գործունեության դեմ պայքարող, իշխանության ռեֆորմացիայի պատճառներն ու հետևանքները մատնանշող քաղաքական կազմակերպությունները ևս ունեն նվազագույն հուսալիության վարկանիշ: Երբ ժողովուրդը հավասարապես չի ընդունում ու չի հավատում և իշխանություններին, և կուսակցություններին, նշանակում է՝ մերժում է ազգի քաղաքական կազմակերպության ցանկացած ձև: Հայաստանի քաղաքական կյանքում, օրինակ, իշխում է այն մտայնությունը, թե, ի տարբերություն պետական համակարգի, քաղաքական կուսակցությունների գործունեությունը մասնավոր ոլորտ է և ենթակա չէ ոչ պետական, ոչ էլ, առավել ևս, հասարակական վերահսկողության: Բայց չմոռանաք, որ կուսակցությունների գործունեությունն անմիջապես առնչվում է ազգային անվտանգությանը, հասարակական համակարգի օպտիմալ գործառնությանը, և այդքանով էլ այդ գործունեությունը պետք է լինի բաց ու վերահսկելի:

Քաղաքական համակարգում իշխանությունը նույն դերն է կատարում, ինչ փողը՝ տնտեսական համակարգում: Երկուսն էլ օժտված են պետական շինարարության հզոր կարողություններով և քաղաքացիական հասարակության մեջ առաջին հերթին ծառայում են պետականության ազգային կառույցին: Երկուսի արժեզրկումն էլ, սակայն, կործանարար հետևանքներ կարող է ունենալ երկրի սոցիալ-տնտեսական, հոգևոր ու քաղաքական կյանքի վրա: Տրանսֆորմացիոն հասարակություններում միջին զգացողությունների և միջին հնարավորությունների տեր քաղաքացին ամենից շատ հոգնում է և հուսալքվում ներքին անորոշությունից ու ազգային գերխնդիրների անհարկի շահարկումներից: Այս տեսակետից, օրինակ, ներկա փուլում հայ ժողովրդի համար տրանսֆորմացիոն խնդիրների լուծումը լրացուցիչ ծանրաբեռնվածություն ու բարդություն ունի, քանի որ դրան հավելված են տրանսֆորմացիայի մեկնարկային փուլից մնացած ու տակավին չլուծված ներքին ու արտաքին քաղաքական

խնդիրները:

Հենց այն պատճառով, որ Հայաստանը գտնվում է «ռազմաքաղաքական երկրաշարժերի» գոտում, քաղաքական համակարգի ներքին հուսալիության, արտաքին ու ներքին վտանգները զգալու և կանխելու համակարգային ընկալունակության պրոբլեմները ձեռք են բերում առանձնահատուկ քաղաքական հնչեղություն: Միայն ներքին անվտանգության հուսալի նախադրյալներ ունեցող սոցիալական համակարգը կարող է օպտիմալ լուծել արտաքին անվտանգության հիմնախնդիրները: Ժամանակակից մրցակցային աշխարհում պետական ու ազգային խնդիրները լուծելու և մրցունակ լինելու համար անհրաժեշտ է ազգի քաղաքական կազմակերպման այնպիսի ձև, որն աչքի կընկնի ներքին կարգապահությամբ, օրինականությամբ, ազգային ու գործառնության փոխադարձ կախվածությամբ և լեգիտիմությամբ:

Տրանսֆորմացիոն հասարակությունների պատմական փորձը հաստատում է, որ անցումային փուլի դժվարությունների հաղթահարման և բաց-ժողովրդավարական հասարակությունների ստեղծման ճանապարհին, որպես միջանկյալ լուծում, անհրաժեշտ է կիրառել մոբիլիզացիոն քաղաքականություն: Մոբիլիզացիոն քաղաքականության անհրաժեշտությունը ծագում է այն ժամանակ, երբ հասարակությունը հայտնվել է ճգնաժամային իրավիճակում և նրա արմատական պահանջմունքների բավարարմանը ռեալ վտանգ է սպառնում: Նման իրավիճակներում բարձրանում է սոցիալական ու քաղաքական լարվածությունը, և անհրաժեշտություն է առաջանում մոբիլիզացնել համակարգի արտաքին ու ներքին հնարավորությունները:

Պետական ու քաղաքական համակարգի զարգացման ու գործառնության մոբիլիզացիոն մոդելը ներքին հնարավորությունների և նյութական ու հոգևոր ռեսուրսների կազմակերպման ու օգտագործման այնպիսի քաղաքականություն է, երբ քիչ ծախսերով, բայց նպատակասլաց գործունեության միջոցով կարելի է հասնել ազգային ու պետական կյանքի ներքին դիմադրողականության իմունիտետի բարձրացմանը: Առավել ևս, որ անցումային հասարակություններին բնորոշ տնտեսական ճգնաժամերի նկատմամբ ազգաբնակչության իմունիտետը խիստ ցածր է, քանի որ նրանք դեռևս ծանոթ չեն շուկայական հարաբերությունների օրինաչափություններին և անպաշտպան են: Զուեննալով նյութական մեծ պաշար-

ներ ու մրցունակ արդյունաբերություն ստեղծելու հնարավորություններ ու ժամանակ, առաջին հերթին անհրաժեշտ է համակարգի ներսում հաստատել գործառույթային որոշակիություն, կազմակերպված ազգային կյանք, եղած հնարավորություններին համապատասխան և բոլորի համար հավասար սոցիալական զուսպ ապրելակերպ և գործողությունների նպատակասլաց հետևողականություն:

Հայ ժողովրդի գոյատևման ներքին պայմաններն արդեն իսկ հատել են վտանգավոր սահմանագիծը: Հետագա անկումը կանխելու առաջնահերթ քայլերը ենթադրում են կառավարման կենտրոնացում, բաշխման արդարացի համակարգի ստեղծում, կոշտ վերահսկողություն և քաղաքական դաշտի հստակեցում: Սրանք, անշուշտ, շուկայական հարաբերությունների օրինաչափություններ չեն: Բայց ազգային ու հատկապես պետական համակարգը ճգնաժամից դուրս բերելու միակ ելքը մոբիլիզացիոն քաղաքականության կիրառումն է: Պարզ է նաև, որ սոցիալ-տնտեսական կյանքի մոբիլիզացիայի ծրագիրը չի կարող լինել երկարատև քաղաքական կուրս: Այն որոշակի փուլի քաղաքականություն է և պետք է առաջադրի այնպիսի խնդիրներ, որոնց լուծումը, ի վերջո, կհանգեցնի պետական միջամտության հետագա նվազեցման:

Ինքնին հասկանալի է, որ համակարգի ներքին դիմադրողականության բարձրացման հարցում պետական վերահսկողության ուժեղացումը ենթադրում է շուկայական հարաբերությունների սահմանափակման որոշ տարրեր: Նման քաղաքականությունը վտանգավոր չէ, եթե խնդիր լուծող քաղաքական ուժերը սկզբունքորոն լիբերալ գաղափարախոսության կողմնակիցներ են և ղեկավարվում են ազգային շահերով: Նախորդ վարչախումբը, օրինակ, թեև քննադատվում էր չափից ավելի լիբերալիզմի մեջ, բայց հենց այն տարիներին այդպես էլ նորմալ պայմաններ չստեղծեց ժողովրդավարության ու շուկայական հարաբերությունների իմստիտուտների ձևավորման ու կայացման համար: Ավելին, ժողովրդավարության անվան տակ խաթարվեցին ներազգային սոցիալ-տնտեսական ու բարոյահոգեբանական ոլորտների բնականոն զարգացումները: Պետական համակարգի ներսում քաղաքական ճգնաժամերի, հերթական ու արտահերթ ընտրությունների և ընդհանրապես բարեփոխումների առիթն ու պատճառը, ի վերջո, հանգում էր «իշխանության հարցին»: Որոշակի պայմաններում և որոշակի գերխնդիր ունեցող պետական համակարգը կարող

է օպտիմալ գործառնել միայն այն դեպքում, երբ աշխատում է նվազագույն ծախսերով հասնել առավել արդյունքի: Բայց նկատենք, որ նման ռեժիմը կառավարման համակարգի արդյունավետության քանակական ու տեխնիկական ցուցանիշ է: Տնտեսական ցանկացած մասնավոր ձեռնարկ կառուցված է այդ սկզբունքով: Պետական համակարգի տեսանկյունից քանակական այդ ցուցանիշը դեռևս երկրի քաղաքական ու տնտեսական անվտանգության ցուցանիշ չէ:

Մոբիլիզացիոն քաղաքականությունը կարող է դառնալ համակարգի ներքին անվտանգության ցուցանիշ, եթե ունի հասարակականորեն օգտակար գործողության գործակից: Հակառակ դեպքում, ինչպես վկայում է մոբիլիզացիոն քաղաքականության խորհրդային փորձը, այն կարող է հանգեցնել դիկտատուրայի: Այլ կերպ ասած, վտանգը ոչ թե մոբիլիզացիոն քաղաքականության մեջ է, այլ այդ քաղաքականության շարժառիթների: Հետխորհրդային շատ նորանկախ հանրապետություններում քաղաքացիական հասարակություն ձևավորելու խնդիրը, ինչպես նաև հասարակության մոդեռնիզացիան առաջնահերթ նշանակություն չունեցավ: Փոխարենը՝ նկատվում է պետական բյուրոկրատական ապարատի, իշխող քաղաքական ընտրանու մոդեռնիզացման և ամեն տեսակի դժգոհություններին հակազդելու միտում:

Համակարգի օպտիմալ զարգացման ու գործառութային ամբողջականության ամրապնդման ցանկացած ծրագիր որևէ նշանակություն ունի, եթե իրագործվում է: Իսկ դա նշանակում է, որ հարցը ծրագիր իրագործող պետական օպտիմալ համակարգ ունենալ-չունենալու մեջ է: Հարցին այս տեսանկյունից նայելիս դժվար չէ ենթադրել, որ տրանսֆորմացիոն ծանրագույն խնդիրներով ծանրաբեռնված անցումային ամեն մի հասարակություն կանգնած է կառավարման համակարգի օպտիմալացման և համակարգի ներքին դիմադրողականության բարձրացման անհրաժեշտության առջև:

Քաղաքական, գաղափարական, մշակութային ու արժեքային հնարավոր ագրեսիաների վտանգը նվազագույնի հասցնելու կարևոր պայմաններից մեկը ազգային ու պետական կյանքի որոշակիությունը պահպանելու համակարգի ներքին դիմադրողականությունն է: Տրանսֆորմացիոն հասարակություններում այդ որոշակիությունը հաճախ թվացյալ է: Այդ պատճառով էլ որոշ ժամանակ այդ համակարգերում ընթացող գործըն-

թացները շրջելի են: Ազգի ներքին անվտանգության հիմնական չափանիշը նրա քաղաքական ու պետական կառույցի պաշտպանվածությունն է, նրա քաղաքական կուրսի անշրջելիությունը, անկախ նրանից, թե ինչ ուժեր են ղեկավարում այդ համակարգը: Բայց, ինչպես հաստատում են այս տարիներին դրսևորված քաղաքական ճգնաժամները, առնվազն հոգեբանորեն ազգի մեծամասնությունը և նույնիսկ քաղաքական որոշ ուժեր տիրոջ և նախաձեռնողի զգացողություն չունեն, և իշխանության ու նույնիսկ պետական համակարգի հետ իրենց «կապվածությունը» դիտում են համազամանքներով պարտադրված փաստ:

Այդ երևույթի պատճառներից մեկն այն է, որ բարեփոխումների սոցիոնշակութային արժեքները հոգեբանական մակարդակում դեռևս յուրացված ու ներանձնավորված չեն: Հասարակության մեջ ոչ թե արժեքների սոսկական վերաիմաստավորում է ընթանում, այլ գիտակցության երկփեղկում: Շատերն իրենց «կորցրել» են քաղաքական բազմակարծիքայնության դաշտում: Քաղաքական ո՞ր կուսակցությանը ապավինել, ո՞ր արժեքային ու գաղափարական չափորոշիչները դարձնել կյանքի կողմնորոշիչ: Բացի այդ, թեև ծագել են նոր քաղաքական կողմնորոշիչներ ու համապատասխան կենսաշխարհներ, բայց պահպանվել են այդ արժեքների հանդեպ նախորդ համակարգի անհանդուրժողական մտածողությունն ու հոգեբանությունը, մի երևույթ, որ դեռևս բնորոշ է հասարակության մեծամասնությանը և նրա քաղաքական ուժերին: Կարելի է ենթադրել, որ քաղաքական իշխանության ժողովրդավարականացումը, հետևաբար նաև հասարակական հարաբերությունների կարգավորվածությունն ու կայունությունը առաջիկայում պայմանավորված կլինի ոչ այնքան խորհրդարանական ինստիտուտի կայացումից, որքան կյանքի բնականոնացումից: Բայց կյանքի բնականոնացումը հնարավոր չէ իրագործել միայն քաղաքական միջոցներով: Այդ քայլերը անհրաժեշտ, բայց ոչ բավարար պայմաններ են կայունության ու կարգավորվածության «քաղաքական արտադրություն» կազմակերպելու համար: Գրեթե բոլոր անցումային հասարակությունների քաղաքական համակարգերը հասարակական կյանքի կազմակերպման ու բարեփոխումների իրագործման գործընթացներում ավելի շատ ուշադրություն են դարձնում իրադրային ու հրատապ լուծումներ պահանջող խնդիրների վրա և ղեկավարվում մի չհիմնավորված լավատեսությամբ՝ թե սոցիալ-քաղաքական շուկան ի

վերջո կկարգավորվի ժողովրդավարության հիմնարար սկզբունքների կենսագործունեությունը: Սոցիալ-քաղաքական շուկան իհարկե կկարգավորի և կարգավորում է ժողովրդավարական ու քաղաքացիական հարաբերությունների կենսագործունեությունը: Վստահաբար կարելի է ասել նաև, որ ժողովրդավարության սոցիոնշակութային շատ արժեքներ արդեն իսկ դարձել են կյանքի նորմ ու ապրելակերպ: Բայց չմոռանանք, որ շուկան տարերային կարգավորիչ է և հատկապես անցումային փուլերում չի կարող կանխել օրինազանց, իշխանության տարբեր թևերի տարանջատման սկզբունքի խախտման և սահմանադրական կարգի շրջանցման սողանքները: Հանգամանք, որ խիստ մեծացնում է համակարգային տրանսֆորմացիաների «սոցիալական գինը»:

«ՆՈՐԱՎԱՆՔ»

ԳԻՏԱԿՐԹԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ

ՆՊԱՏԱԿՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆԵԼԻՔՆԵՐԸ

Ժամանակակից աշխարհում սեփական ներուժի առավելագույն կենտրոնացումը, տարածաշրջանային և համաշխարհային հավասարակշռության համակարգերում կուտակված էներգիայի ռացիոնալ և նպատակային կիրառումը դառնում են ազգերի և պետությունների առջև ծառացած կենսական հիմնահարցեր:

Հայաստանն այսօր միջազգային ասպարեզում մրցունակ չէ բնական ռեսուրսների, տնտեսական ընդհանուր վիճակի, ֆինանսական համադրված կարողականության չափորոշիչներով: Փոխարենը հայկական գործոնն ուշագրավ և շահավետ դիրք է գրավում մտավոր ներուժի կարողականության կուտակման իմաստով: Մտավոր ներուժի կուտակման և ռացիոնալ կիրառման հիմնահարցը բանալի է հայ ժողովրդի՝ ժամանակակից աշխարհում սեփական ամբողջական ներուժի գնահատման, տեղի ու դերի, հնարավորությունների հստակեցման համար: Համահայկական կազմակերպված մտավոր ներուժը կոչված է դառնալու այն հզոր լծակը, որը Հայաստանին հնարավորություն կտա տեղ գրավել համաշխարհային գործընթացների վրա ազդելու կարողականություն ունեցող երկրների թվում:

Այսպիսով անհրաժեշտություն է դառնում հայկական շարունակականության մոդելի մշակումը, որը հայ ժողովրդի ամբողջական պոտենցիալի պահպանման ու զարգացման ծրագիրն է և իր առանձին բաղադրիչներով օրգանապես շաղկապված ամբողջություն է: Իրավիճակը և առաջիկա զարգացումների հրամայականն առաջնահերթ են դարձնում հիշյալ հիմնահարցը իրականացնելու կոչված, սկզբունքային առումով որակապես նոր միավորի ստեղծման անհրաժեշտությունը: Այդպիսին կարող է դառնալ «Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամը, որն իրենից ներկայացնելու է գիտական, մշակութային, հոգևոր ներուժի կազմակերպման, համադրման, կառավարման և գործնական կիրառման մեխանիզմների մշակման կենտրոն:

Համաշխարհային փորձն ունի նմանատիպ կառույցների արդյունավետ աշխատանքի բազմաթիվ օրինակներ: Զաղաքակրթական մրցակցության

արդի փուլ զարգացած շատ երկրներ (Անգլիա, Ֆրանսիա, ԱՄՆ, ԳՖՀ, Գապոնիա, Իրան, Չինաստան) թևակոխում են տասնամյակների, երբեմն հարյուրամյակների պատմություն ունեցող այդպիսի հաստատություններով: Այս կենտրոնների վրա են դրվում պետության մտավոր ներուժի կազմակերպման, նորագույն գիտական մշակումների օգտագործման, գիտական կառավարման տեխնոլոգիաների մշակման, պետական ու հասարակական կյանքի բոլոր բնագավառներում դրանց կիրառմամբ, կադրերի պատրաստման և վերապատրաստման գործառույթները:

Այսպիսի հաստատությունների ձևավորման և արդյունավետ գործունեության հարուստ փորձ ունի նաև հայ ժողովուրդը: Պատմական շրջադարձային փուլերում, երբ առավել ցայտուն, երբեմն ավերիչ էին դրսևորվում քաղաքակրթությունների շփման և փոխազդեցությունների գործընթացները, ի հայտ եկան Նորավանքի, Սանահինի, Գլաձորի, Տաթևի, Սսի համալսարանները՝ որպես մտավոր ներուժի պահպանման, հոգևոր և մշակութային արժեքների հավաքման, կուտակման և վերարտադրման ազգային գեներֆոնդի հետագա զարգացումն ապահովող կենտրոններ:

Հիմնադրամի հիմնական առաքելությունն է լինելու դառնալ այն փորձարարական կենտրոնը, որտեղից հայ իրականության ամենատարբեր ոլորտներ պետք է ձգվեն հայոց շարունակականությունն ապահովող ծրագրերն ու դրանց իրականացման մեխանիզմները: Այն միաժամանակ վեր է ածվելու միջազգային գիտահետազոտական և մտավոր կենտրոնի, որն ունակ կլինի արժանիորեն ներկայացնել մեր ժողովրդին համաշխարհային հանրությանը, դառնալով քաղաքակրթությունների լավագույն ձեռքբերումների համադրման և երկխոսության վայր:

Համալսարանի դասախոսներն ու սաները միջնադարի հայ ուսուցչապետերի օրինակով կդառնան հայկական ազգային նոր դպրոցի հիմնադիրներ, որոնք անկախ պետականության պայմաններում կլուծեն գլոբալ ներազդեցություններով թելադրված նոր խնդիրներ և առաջադրանքներ:

ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՈՒՈՐՏՆԵՐԸ

Հիմնադրամն իրականացնելու է հետևյալ հիմնական գործառույթները.

- գիտական մտքի համախմբում,
- գիտահետազոտական գործունեություն,

- ռազմավարական հետազոտությունների իրականացում,
- մասնագետների պատրաստում և վերապատրաստում, կրթամեթոդական նոր մեխանիզմների մշակում և տարածում, տեղեկատվական ցանցի ստեղծում:

ա) Գիտական մտքի համախմբումը ներառում է հետևյալ խնդիրները՝

- համապատասխան մթնոլորտի ձևավորում, հանրապետության և արտերկրի առաջատար մտավորականների համախմբում, գիտական նորագույն մշակումների փոխանակում,
- գիտական կոնֆերանսներ, խորհրդակցություններ, քննարկումներ,
- գիտա-քաղաքական հետազոտություններ:

բ) Գիտահետազոտական հայեցակարգային աշխատանքներ՝

- պետության նպատակների և իրական հնարավորությունների գնահատում, զարգացման մոդելների ձևավորում,
- գործադաշտերի և գործամիջոցների հստակեցում,
- հայ ժողովրդի մարդկային, նյութական և հոգևոր կարողության «գույքագրում» չորս միջոցներով՝ մարդկային, կազմակերպական, ֆինանսական և հոգևոր (մշակութային, քաղաքակրթական),
- հասարակության միասնության մոդելի կառուցում, որի հիմքում կընկնեն տարբեր գաղափարական, քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական, կրոնական, մշակութային ուղղվածություն ունեցող միավորների գործունեության համակարգումը և հասարակական համաձայնության առկա հիմնախնդիրների հստակեցումը,
- հետազոտությունների արդյունքների կիրառման մեխանիզմների ճշտում,
- կոնկրետ արդյունքների գործադրման առաջարկությունների ներկայացում:

գ) Ռազմավարական հետազոտությունների իրականացում

- ռազմավարության և առաջնահերթությունների ճշտում,
- կոնկրետ նպատակներ հետապնդող ծրագրերի մշակում,
- տարբեր ոլորտներում գործող ծրագրերի և նրանց գործադրման ժամանակացույցերի համադրման մեխանիզմների ձևավորում,
- մարտավարական նշանակության խնդիրների առանձնացում և դա-

սակարգում,

- յուրաքանչյուր ծրագրի ենթատեքստում հնարավոր համախոհ և հակադիր ուժերի տեղաբաշխման քարտեզի կազմում և գործունեության մեխանիզմների ճշգրտում,

- պետական անվտանգության բոլոր չափումներից բխող հատուկ ծրագրերի մշակում, վերջինիս արդյունքում պետական պատվերի մշակում և իրականացման մեխանիզմների ճշգրտում,

- պետական կառավարման օպտիմալ համակարգերի մոդելավորում:

դ) Կրթամեթոդական աշխատանքներ և տեղեկատվական ցանցի ստեղծում

- հիմնադրամի իրականացրած հետազոտությունների հիման վրա մեթոդաբանական աշխատանքների իրականացում,

- դասախոսների և ուսանողների վարժանքի (training) ծրագրերի իրականացում,

- կրթական նոր մեխանիզմների մշակում և տարածում գիտակրթական հաստատություններում,

- տարբեր ոլորտների մասնագիտական կադրերի պատրաստում և վերապատրաստում,

- տեղեկատվական-քարոզչական ցանցի հայեցակարգի մշակում,

- քարոզչական համադրման մեխանիզմների ձևավորում,

- համալսարանի իրականացրած աշխատանքների մատուցում հանրությանը,

- հանրությանը մատչելի գրադարանի, համակարգչային ծրագրերի ստեղծում,

- գիտական նորագույն մշակումներին հանրության ծանոթացում:

ՀԻՄՆԱԴՐԱՄԻ ՍՈՒՑԻԿԱ

ԱՇԽԱՏԱՆՔՆԵՐԻ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի գիտական ուսումնասիրությունների ոլորտը կարելի է բնութագրել որպես հայագիտություն, որի բովանդակությունն արդի փուլում էապես ընդլայնվել է, ներառելով մի շարք հասարակական գիտությունների (սոցիոլոգիա, քաղաքագիտու-

թյուն, պատմություն, փիլիսոփայություն, ազգագրություն, մշակութաբանություն, հոգեբանություն և այլն) հատույթում գտնվող հարցադրումներ և դրանց համապատասխան լուծումներ: Եթե անցյալում հայագիտության ուղղվածության վեկտորն ուղղված էր դեպի անցյալը, ապա ներկայումս սուր անհրաժեշտություն է զգացվում վեկտորի սլաքն ուղղել ապագային: Բացի այդ, առաջանում է հայագիտության բովանդակային նոր վեկտոր՝ միտված համակարգված մարտահրավերներին համարժեք պատասխաններ գտնելուն:

Անկախ պետականության պայմաններում հասարակության մեջ աստիճանաբար ձևավորվել է անհրաժեշտություն պարզաբանել, թե որո՞նք են մեր ազգային շահերը, նպատակները, առաջնահերթությունները 21-րդ դարում, ինչպիսի՞ ռազմավարություն և մարտավարություն է պահանջվում նրանց պաշտպանության համար երկրի ներսում և միջազգային ասպարեզում:

Այս իրողությամբ է պայմանավորված հիմնադրամի գիտական ուսումնասիրությունների թեմաների առաջնահերթությունը: Որպես հիմնական ընտրվեցին երկու փոխկապակցված հիմնախնդիրներ՝

ա. Հայկական գործոնի ձևավորումը 21-րդ դարում

բ. Ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ

«Հայկական գործոնի ձևավորումը 21-րդ դարում» թեման ներառում է հետևյալ խնդիրների շրջանակը՝

- արդի գլոբալ գործընթացները և ազգային պետության գործառնությունները,

- ազգային շահեր, նպատակներ, առաջնահերթություններ. էություն, բովանդակություն,

- հայկական շարունակականության հայեցակարգը,

- ազգային և պետական շահ ըմբռնումների փոխհարաբերակցությունը,

- ազգային պետությունը, քաղաքացիական հասարակությունը և ժողովրդավարությունը,

- ազգային համաձայնության և միասնականության գաղափարը որպես ազգային պետության ներքին կայունության և զարգացման գրավական, վերջինիս հասարակական, քաղաքական, տնտեսական, հոգևոր և

մշակութային ռեսուրսները,

- Հայոց Ցեղասպանության ճամաչումը և Պահանջատիրությունը որպես հայկական գործոնի կարևորագույն բաղադրամասեր,

- Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունների մոդելավորման հիմնախնդիրները,

- Սփյուռքի ազգապահպանման գործոնները և հայոց անկախ պետականության գործառույթները,

- ՀՀ արտաքին քաղաքականության և ռազմական դոկտրինայի հիմնադրույթները,

- ազգային պետության կառուցման տնտեսական հիմնավորումները,

- գիտակրթական և մշակութային քաղաքականությունը որպես ազգային պետության ձևավորման կարևորագույն բաղադրամաս,

- անկախ պետականության զարգացման ուղիներն ու հեռանկարները 21-րդ դարում:

«Ազգային և պետական անվտանգության համալիր հայեցակարգ» թեման ներառում է խնդիրների հետևյալ շրջանակը.

- ազգային անվտանգության համալիր ծրագրի հիմնադրույթները,

- հազար-բարոյական անվտանգության հիմնադրույթներ,

- մշակութային անվտանգության հիմնադրույթներ,

- կրթական-դաստիարակչական անվտանգության հիմնադրույթներ,

- գիտատեխնիկական անվտանգության հիմնադրույթներ,

- տնտեսական (ֆինանսական) անվտանգության հիմնադրույթներ,

- կոմունիկացիոն անվտանգության հիմնադրույթներ,

- տեղեկատվական անվտանգության հիմնադրույթներ,

- բնապահպանական անվտանգության հիմնադրույթներ,

- ժողովրդագրական անվտանգության հիմնադրույթներ,

- առողջապահական անվտանգության հիմնադրույթներ,

- սահմանամերձ շրջանների անվտանգության հիմնադրույթներ:

«Նորավանք» գիտակրթական հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհուրդ՝

Ամդրամիկ Մարգարյան - ՀՀ Վարչապետ

Մանուկ Թովուզյան - ՀՀ կառավարության աշխատակազմի
ղեկավար-նախարար

Կարինե Կիրակոսյան - ՀՀ կառավարության աշխատակազմի
ղեկավար-նախարարի տեղակալ

Լևոն Մկրտչյան - ՀՀ Կրթության և գիտության նախարար

Տիգրան Սարգսյան – ՀՀ Կենտրոնական բանկի նախագահ

Արա Ավետիսյան – ՀՀ Կրթության և գիտության նախարարի տեղակալ

Իրավաբանական հասցե՝

Երևան-10, Կառավարական տուն, 1

Գրասենյակի հասցե՝

Երևան, Գարեգին Նժդեհի, 23

Հեռ. 44-04-72, 44-04-73

Ֆաքս (374 1) 44-04-73

E-mail: noravank@arminco.com